

Küreselleşmeye Eleştirel Bir Bakış ve Yeni Bir Küresel Anlayışın ve Örgütlenmenin Kaçınılmazlığı

(Petrol-İş 2000-2003)

-Giriş: Küreselleşmeyi Nasıl yorumlamalı?

1980 sonrası birçok konunun ve tartışmanın merkezine kurulan, bugün de içinde yaşadığımız dünyayı anlatmak açısından sıklıkla kullandığımız küreselleşme, aslında kendi içinde çok tartışmalı bir kavram. Küreselleşmenin tanımı, boyutları ve sonuçları konusunda nereden baktığınıza göre değişen birçok yorum ortaya çıkmaktadır. Örneğin küreselleşmeyi bugüne özgü bir gelişme olarak yorumlayanlar olduğu gibi küreselleşmeyi enaz 500 yıldır süregelen bir gelişmenin yeni bir evresi olarak tanımlayanlar da var; küreselleşmeyi insanların ve toplumların birbirine yaklaşması olarak yorumlayanlar olduğu gibi iki kutuplu dünya gerçeğinin daha da belirginleştiğini vurgulayanlar da bulunmakta. Ayrıca bu genel yorumların arkasında yaşadığımız küreselleşme süreci açısından çok farklı motiflerin öne çıkarıldığı da bir gerçek. Küreselleşmeyi yeni bir olgu olarak tanımlayanlar arasında kimileri bu olguyu daha çok teknolojik gelişmelere bağlamakta (teknolojik-gerçekçiler), kimileri soğuk savaş sonrası Doğu Bloku'nun yıkılması ve serbest piyasa modelinin üstünlüğünün ortaya çıkmasını neden olarak göstermekte, böylece piyasa ekonomisinin bir dünya sistemi haline gelmesinin kaçınılmazlığı üzerinde durmakta (serbest piyasacılar vey hiper küreselleşemeciler), kimileri de küreselleşmeyi modernite kriziyle ilişkilendirmektedir (post-modernistler veya liberal-pluralistler). Bugünkü küreselleşmeyi kapitalizmin yeni bir evresi olarak yorumlayan ve geçmişle bağlayanlara göre de (neo-marksist yaklaşım), yaşadığımız süreç kapitalizmin ve serbest piyasanın yayılması ve derinleşmesi anlamından başka bir anlam taşımamaktadır. Enaz 500 yıldan buyana dünya kapitalist bir sermaye birikim süreci yaşamaktadır, bugün yalnızca kapitalizmin coğrafik alanını genişletme ve derinleşme sürecinin yeni bir evresi söz konusudur ve hernekadar yeni bir olgu olarak sunulsa da, bu küreselleşme evresinde de sermayenin belirleyici gücü, tekelci yapının genişleme ihtiyacı açısından geçmişe göre bir fark yoktur; hatta şimdi piyasa yalnız ekonomiyi değil tüm sosyal yaşamı eline geçirmekte, “sömürgeleştirmektedir”.

Küreselleşmeyi yeni bir olgu olarak gören ve bunu hem modern dünyanın yetersizlikleri hem de artan farklılık ve duyarlılıklar ile açıklayan birçok yazar kültürel değişimi öne çıkarmaktadır. Örneğin Robertson, küreselleşmeyi kapitalizmin veya piyasanın bir evresi olarak açıklayan yorumları kültürü, kültürel farklılıkları gözardı ettikleri için eleştirmekte ve bugünkü küreselleşme sürecinin kültürel bir dönüşümle açıklanabileceğini ileri sürmektedir¹ Robertson, küreselleşmeyi tarihsel bir süreç olarak ele almakla birlikte en başta kültürel öğeler olmak üzere bugünkü sürecin ayırt edici özellikleri üzerinde durmakta ve örneğin yalnız teknolojik alandaki hızlı gelişmeler değil fakat insan haklarının küresel bir nitelik alması, etnik, dinsel ve cinsel farklılıkların öne çıkması, uluslararası kuruluşların önem kazanması ve yeryüzüne, insanlığa ait bir duyarlılığın gelişmesi gibi birçok ögenin 20. yüzyılın sonlarında başlayan dönemi farklılaştırdığını belirtmektedir. Gerçekten bugün etkileşimin yoğun bu dünyada ilişkiler çok yönlü, çok düzeyli ve çok karmaşık. Bugün yalnız devletler değil, birçok ülkede çeşitli gruplar, sendika, sivil toplum örgütü gibi çeşitli örgütlenmeler dünyadaki benzerleriyle doğrudan ilişki ve etkileşim içindedir ve uluslararası ilişkilerin giderek karmaşık bir nitelik aldığı kuşku götürmez. Bu nedenle küreselleşme süreci içinde olumlu ve olumsuz yönleriyle kültürel yaklaşmanın etkisini dikkate almamak

¹ Ronald Robertson, *Globalization-Social Theory and Global Culture*, Sage Publications, 1992

mümkün değil. Özetle, içinde yaşadığımız küreselleşmenin, birbirinden farklı düzeylerde gerçekleşmiş olsalar da, yalnız ekonomik değil hukuki, siyasal, kültürel birçok boyutu olan çok kapsamlı bir süreç olduğunu kabul etmek gerek. Böyle bir bakış açısını öne çıkaran Shaw, gerek kültürel değişimler üzerinde duran post-modern, gerek ekonomik yapıyı öne çıkaran neo-marksist yorumların yaşadığımız sürecin bazı boyutlarını öne çıkarırken bazılarını ihmal ettiklerini ileri sürmekte ve bu süreci anlamak için daha bütünlükçü bir bakış açısına ihtiyaç duyulduğunu söylemektedir. Bu nedenle bugünkü küreselleşme sürecini bir “küresel devrim” olarak yorumlamayı tercih etmekte, küreselleşme tanımını da “yeryüzündeki tüm insan toplumuna ilişkin ortak bir bilincin gelişmesi” biçiminde yapmaktadır.² Tanımladığı küresel devrim de, yalnız siyasal değil geniş anlamda toplumsal bir devrimdir ve siyasal, ekonomik ve toplumsal ilişkilerde olduğu gibi bunların ulusal ve uluslararası tüm uzantılarında ve de fikirlerde devrim anlamına gelmektedir.

Küreselleşmenin niteliği dışında, ona nasıl bakıldığı da önemli. Görünen o ki, bugünkü küreselleşme hiper-piyasacı veya hiper-küreselleşmeciler dışında genel olarak kuşkuyla karşılanmakta. Hiper-küreselleşmeciler piyasanın ekonomik büyüme, ekonomik büyümenin de toplumsal gelişme getireceği varsayımından yola çıkarak kendi önlerinde birer engel olarak gördükleri ulus-devletlere ve ulusal politiklara karşı adetâ savaş açarken, gerçekler hemen her yerde onları yalancı çıkarmaktadır. Küreselleşmeyle birlikte büyüme, gelişme, istihdam yaratılması şöyle dursun, hemen her ülkede ekonomik krizler, işsizliğin ve yoksulluğun artışı gibi gerçekler yaşanmaktadır; Güney Doğu Asya veya Meksika’da olduğu gibi mucize diye sunulan ekonomiler birer birer devrilmektedir. Bu gelişmeler karşısında yalnız genel olarak piyasaya kuşku ile bakanlar arasında değil, piyasacılar arasında bile küreselleşmeye eleştiriler yükselmekte ve küreselleşmenin dönüştürülmesi yolunda düşünceler ortaya çıkmaktadır.

Evet, yalnız ekonomik veya teknolojik değil, siyasal, kültürel ve hukuk açısından da birbirine yaklaşan bir dünyadan söz edebiliriz, ya da modernitenin iddiaları karşısında kuşku duyabilir, kültürel dönüşümlerin önemine inanabiliriz; ancak küresel düzeyde yaşanan yıkımı da, bunda etkisi bulunan dominant güçleri de görmezlikten gelmek kolay değil. Örneğin birbirine yaklaştığı, küresel bir köye dönüştüğü söylenen dünyamızda birbirinden uzaklaşan ve iki kutba bölünen bir gerçeklik de yaşanıyor. Bugün yaşadıklarımızın gösterdiği gibi, dünyanın Kuzey ve Güney ya da Hıristiyan ve Müslüman diye bölünmesi, her iki dünyada ortaya çıkan fundemantalist akımlar, etnik veya dinsel terörün dünyanın bir gerçeği durumuna gelmesine yol açmakta ve bunlar dünyadaki derin ayrılıkların da fay hatlarını oluşturmaktadır. 11 Eylül 2001’deki terörist saldırıyı bunun önemli bir göstergesi olarak yorumlamak mümkün.

Dolayısıyla yaşadığımız küreselleşmenin bugün için çelişkiler, eşitsizlikler, bölünmeler, sosyo-ekonomik sorunlarla sivrildiğini ve ancak bu olumsuzlukları giderek çözümler buldukça gerçekten bir yaklaşma ve küreselleşmeden söz edilebileceğini söylemek doğru olur. Bu nedenle de, yaşadığımız küreselleşme evresinin zaafı ve çelişkileri açısından tanımlanması ve irdelenmesi hem haklı hem de gerekli olmaktadır. Birkaç örnek vermek gerekirse, teknolojik gelişmelerin küreselleşmesi, birçok ülke açısından bunların yalnızca tüketimi anlamına gelmekte, bunlara dünyanın her yerinde kolay ulaşılabilir olması, o ülkelerin teknolojik açıdan gelişmesine hizmet eder görünmemektedir. Teknolojik yaklaşma dünyanın Kuzey-Güney diye bölünmesini ortadan kaldırmadığı gibi, bu ayrımın daha da derinleşmesinin önüne geçememektedir. Ticaretin serbestleşmesi ya da piyasanın küreselleşmesinin ardından birçok ülkede zincirleme olarak ekonomik krizler yaşandığı,

² Martin Shaw, *Theory of the Global State*, Cambridge University Press, 2000; 11

serbestleşen ticaretin birçok ülke için büyüme ve refah değil küçülme ve yoksulluk getirdiği de yadsınamaz. Evet, serbest ticaret büyümeye ve zenginleşmeye hizmet etmektedir, ancak bunun daha çok tek taraflı bir büyüme ve zenginleşme olduğu da görülmektedir. Kültürel yakınlaşma ise, bir yandan bu kültürün giderek “tüketim kültürü” gibi tek boyutlu bir nitelik kazanması tehlikesini içinde barındırmakta, öte yandan Batı kaynaklı bu kültürün kurduğu hegemonya toplumların, bölgelerin ve yeryüzünün dinci, ayırıcı, ulusalcı politikaların tuzağına düşmesini kolaylaştırmaktadır. Dünyanın her yerinde kültürel çoğulculuktan, farklı kültürlerin korunmasından söz edilse de, giderek birçok kültürün bu kültürü yaşamaktan çok folklorik bir niteliğe, bir gösteriye dönüştüğünü de görmek gerekmektedir. Modernite krizi denilen ve ulus devlet ile temsili demokrasinin yetersizlikleri üzerinde odaklanan kriz ise, henüz modernlik aşamasını tamamlamamış birçok ülkede gerçek sorunların görünmesini engelleyen “yapay” krizler yaratılmasına da yol açmaktadır. Örneğin farklılıkların artması, alt-kimlik arayışları ve siyasal yapının yetersizliği gibi sorunlar birçok toplum için geçerlilik taşıyan sorunlar olsalar da, siyasetin ve demokratik hakların gerçekten işlerlik kazanmadığı bu toplumlarda bunların öne çıkarılmasıyla siyasete olan ilgi daha da azalmakta, toplumsal sorunların çözümünde siyaset işe yarar bir araç olmaktan çıkmakta ve sonuç olarak bireyin ve toplumun kendi kaderi açısından etkin bir rol oynayabileceği en önemli alan olan siyasal alan kadükleşmektedir. Bu toplumlarda kimileri için varolmanın tek yolu piyasadan geçmekte ve onlar kendilerine burada bir yer bulmaktadırlar, kimileri için de var olmanın yolu ancak yasadışı yollar, terör ya da aşırı uçlarda yer almakla bulunmaktadır. Gerçekten bir yandan artan küresel ve toplumsal eşitsizlikler varken, öte yandan ne küresel ne de toplumsal düzeyde demokratik hakların ve siyasetin işe yaramadığı görülürken, hem küresel hem de toplumsal düzeyde artan yasadışılıklara ve yayılan terör dalgasına hayret etmemek gerekmektedir. Belki bunlar küresel ve ulusal terörün birincil kaynağı durumunda değildir, ancak terörün beslenmesi ve büyümesi açısından başlı başına rol oynadıkları da açıktır. Öte yandan, dünyanın birbirine yakınlaştığı, tek taraflı değil karşılıklı bağımlılığın önem kazandığı, hukukun küreselleştiği, insan haklarının ve hukukun üstünlüğünün uluslararası bir nitelik kazandığı, savaşın değil ekonomi ve ticaretin öne çıktığı gibi söylemlerin ne kadar naif ve göreceli oldukları da ABD’nin Irak’a saldırısıyla bir kez daha ve çok net biçimde ortaya çıkmış bulunmaktadır. Dolayısıyla uluslararası düzeyde karşılıklı saygı ve bağımlılığın öne çıkması, hukuk ve insan haklarının gerçekleşmesi açısından küreselleşmeden söz edilmesi için henüz erken olduğu çok açık.

Bugünkü küreselleşme gerçeği karşısında asıl üzerinde durulması gereken nokta da, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve demokrasinin önceliği konusunda gerçekten küresel bir gelişme sağlanmasıdır. Kuşkusuz bugün yaşadığımız küreselleşme süreci, küresel, bölgesel ve toplumsal düzeyde birçok eşitsizliği besler ve büyütürken, bu konularda artan küresel bir duyarlılık ve muhalefetin ortaya çıkması da kaçınılmaz. Yani ayrılıkların ve eşitsizliklerin getirdiği karşıtlıklar da “küreselleşme-karşıtı küresel bir muhalefete” yol açmaktadır. Küreselleşme süreci içinde kapitalist sistemin küreselleşmesi ve yarattığı eşitsizlikler veya Batı kaynaklı kültürün egemenlik kazanması nasıl küreselleşmeye bağlanacak gelişmeler ise, küreselleşme karşıtı birleşmeler ve eylemler de küresel bir nitelik taşımakta, küreselleşmeyi yaygınlaştırmakta ve derinleştirmektedir. Dolayısıyla geri döndürülmesi mümkün olmayan bir süreç içinde olduğumuz gibi, kendi karşıtlığını da içinde barındıran bir süreç yaşamaktayız.

Bu yazı da, özünde, küreselleştirmeyi dönüştürme ihtiyacı ile kaleme alınmıştır. Bu nedenle ilk olarak, küreselleşmenin çeşitli yönleri ve karmaşık karakterini teslim etmekte, fakat yaşadığımız gerçeklikler karşısında küreselleşmeyi kapitalizmin küreselleşmesi noktasından irdelemenin gerekli ve kaçınılmaz olduğu noktasından yola çıkmaktadır. Daha sonra da bu sürecin yarattığı olumsuz sonuçların nasıl dengeleneceği sorusu üzerinde durmakta, getirilen

tartışmalara yer vermekte ve bu konuda gerek ulusal düzeyde gerek uluslararası düzeyde işlev görecektir siyasetin ve demokratik-siyasal hakların, onların biçim vereceği küresel-toplumsal politikaların vazgeçilmezliği noktasına gelmektedir. Bu nedenle, bugün için yaratılması çok uzak bir olasılık olsa bile, küresel bir toplum düşünülmesini gerekli görmekte, bu noktada da böyle bir toplumun oluşturulmasında Avrupa toplum modelinin alternatif olup olamayacağı tartışmasını yapmayı denemektedir. Tüm bu konular birçok belirsizliğin ve karmaşıklığın söz konusu olduğu konulardır; üzerlerinde fikir yürütmenin de birçok yetersizlik ve zaaf taşıdığını daha baştan kabul etmek gerekir. Ancak küreselleştirmenin dönüştürülmesi gereği ortada olduğuna göre, bu tür denemelerin yapılması da kaçınılmaz görünmekte, bu yazı da böyle bir deneme niteliği taşımaktadır.

-Yaşadığımız Küreselleşmenin Öne Çıkan Anlamı: Kapitalizmin Büyüme ve Yaygınlaşma Arayışları

Yarattığı sosyo-ekonomik sonuçlar dikkate alındığında yaşadığımız küreselleşme evresinin, kapitalizmin yeni bir evresi olduğunu kabul etmek gerekir. Daha önce kapitalist ve sosyalist blok olarak ikiye bölünen dünyanın, 1980'lerden sonra tek bir sistemin, liberalizmin ve piyasanın egemenliğini ilân etmesiyle sonlandığını biliyoruz. Hernekadar bu ilânlarda kapitalist sistem yerine serbest piyasa ekonomisi ve liberalleşme gibi deyimler tercih edilmekte ise de, asıl üstünlüğünü ilân edenin “siyasal liberalizmden” çok sosyalist düzen karşısında kapitalist düzen olduğu çok açıktır. Örneğin 1990 başlarında Fukuyama, liberalizmin zaferini ve dünyayı yönetecek bir “idea” haline geldiğini söyleyerek, insanoğlunun ideolojik evriminin son noktasına ulaştığını söylemekte ve “tarihin sonu”nu ilân etmekten çekinmemektedir.³ Oysa Doğu Bloku'nun yıkılmasının demokratikleşmenin ve bu anlamda liberalizmin zaferi olup olmadığı hâlâ bilinemezken, ekonomik liberalizmin gerçek bir zaferine dönüştüğü çok açıktır. Öte yandan daha az ideolojik olması açısından tercih edilen serbest piyasa ekonomisinin kapitalist yapı ile ne kadar örtüştüğü kuşkuludur olduğu gibi, demokrasi ile kapitalizmin uyumu da tartışmalıdır. Bu nedenle her alanda olduğu gibi, küreselleşme konusunda da benimsenen söylem çok önemli. Günümüzde küreselleşme ile ilgili tartışmalarda, çok zaman daha az ideolojik ve daha yansız görünen piyasa kavramı kullanılmakta ve piyasanın küreselleşmesinden söz edilmekte, bazen de piyasa ve kapitalist yapı aynı anlamda ve birbiri yerine geçecek biçimde kullanılmaktadır.

Bu yazı çerçevesinde de birkaç noktadan benimsenen söylemi ve kullanılan terminolojiye açıklığa kavuşturmakta yarar var. İlk olarak bu yazı, kapitalist yapı ile serbest piyasayı birbirinden ayrı gerçeklikler olarak görmekten yana. Gerçekten kendi adıma, Braudel'in, ekonomik yapı içinde piyasa ile bu piyasa içinde daha çok tekelci yapı ve aşırı kârlarla oluşan kapitalist yapıyı birbirinden ayırırken oldukça anlamlı bir analize fırsat verdiğini düşünüyorum.⁴ Böyle bir yaklaşım, bir yandan olumlu yönleriyle piyasadaki vazgeçmeksizin de kapitalist yapıyı ve bugünkü küresel kapitalizmi eleştirmeye ve dönüştürmeye fırsat vermekte, öte yandan Batı Avrupa'da öne çıkan ve kimilerince “sosyal piyasa”, kimilerince “refah kapitalizmi” olarak adlandırılan ve serbest piyasa içinde farklı bir kapitalist sermaye birikimi öngören Avrupa modeli gibi farklı modellerin anlaşılması açısından da işe yaramaktadır. Ayrıca böyle bir ayırım daha gerçekçi ve iyimser olmak açısından da yararlı görünmektedir. Bugün liberal demokrasinin bir dünya sistemi haline geldiğini ilân edenler, aslında mülkiyet hakları ve kâr güdüsü üzerinde odaklanan kapitalizm ile insan haklarının bütünü, daha eşit bölüşüm ve ortak yarar üzerinde durması gereken demokratik işleyiş arasında her zaman ciddi karşıtlıklar olduğunu yadsıyor olabilirler, ancak iyimser bir bakış

³ Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu mu?*, Rey Yayıncılık, Kayseri (tarihsiz)

⁴ Fernand Braudel, *Medeniyet ve Kapitalizm*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1996.

açısının bugün yaşananlara işte tam bu noktadan bakması gerekmektedir. Siyasal liberalizm, demokratik haklar, etkin bir siyasal katılım her zaman için ulusal düzeyde kapitalizmin ve piyasanın işleyişine müdahale eden araçlar olmuşlardır; olmak durumundadırlar. Bugün de küresel kapitalizme, aslında serbest piyasanın varlığı ve kurumsallaşması açısından da, küresel-toplumsal yararlar üretmesi açısından da siyasal müdahaleler gereklidir; bunlar liberalizmi, demokrasiyi, serbestliği, hatta piyasayı geriletken değil, tam aksine işler kılan müdahaleler olacaktır.

İkinci olarak, serbest piyasa kavramı her zaman tartışmalı bir kavramdır ve herhangi bir piyasanın ne kadar serbest ve rekabete açık olduğu, ne kadar bazı güçlerin etki ve müdahalesine maruz kaldığı kuşkuları her zaman gündemdedir. Bugün piyasanın küresel işleyişi açısından ise, çok daha büyük kuşkular söz konusudur. Örneğin bugün küresel düzeyde serbest bir piyasadaki söz edebilmek için, piyasanın serbestliğini sağlayacak asgari düzeyde bir kurumsallaşma yoktur, gerçek bir rekâbetten söz etmek mümkün değildir. Ulusal düzeyde gümrük duvarlarının kalkması veya koruyucu politikalara izin verilmemesi gibi uygulamaların serbest piyasadaki söz etmek için yeterli olmadığı ortadadır. Güyâ malların, hizmetlerin, sermayenin serbest dolaşımından söz ediliyor; oysa gerçekte bir yanda aşırı güçlenmiş bir küresel sermaye ile öte yanda birçok açıdan gücünü yitirmiş ulusal ekonomiler veya iş bulamama, işini yitirme tehdidi altındaki ücretliler arasındaki dengesizlik aşırı düzeyde. Bir yanda en temel sorunlarına bile çözüm üretmeyen küçük ekonomiler, öte yandan askeri anlamda, teknolojik anlamda dünyanın gidişatını belirleyen küresel şirketler. Kısacası, klasik iktisatın tasavvur ettiği serbest piyasa gerçekte hiçbir yerde ve hiç bir zaman var olmadığı gibi, küresel düzeyde hiç söz konusu değildir. Dolayısıyla, piyasanın serbestliği konusunda bugün ulusal ölçekte işleyişine göre çok daha fazla kuşkular var.

Piyasanın işleyişine yönelen müdahalenin müdahaleyi yapan çevrelerin çıkarına hizmet ettiği de açık; geçmişte ülkelere göre içeriği ve yönü değişse de özünde ulusal çıkarlara hizmet amacını taşıyan müdahaleler söz konusu iken, bugün küresel sermayenin çıkarlarını korumak gibi öncelikler birinci sırayı almaktadır. Kısacası bugün serbest denilen küresel piyasanın işleyişinde bir yandan Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB), Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi uluslararası kuruluşların, öte yandan büyük sermaye ve küresel şirketlerin etki ve müdahalesi öne çıkmaktadır; onlara bu gücü verenin de dengesizlikler, yani borçlu ülkelerle iş bulma gereksinimi içindeki kitlelerin zorunlulukları olduğunu söylemek yanlış olmaz. Dolayısıyla bugün değişen, bir anlamda müdahalenin kaynağı olmuştur; ulus devletler ve ulusal politikardan gelen müdahale yerine şimdi devreye uluslararası güç ve çevrelerden gelen müdahaleler girmektedir.

Kısacası sormak gerekir; küresel şirketlerin ve küresel sermaye çevrelerinin birçok gelişmekte olan ülkenin gücünü çok aştığı bir dünyada, bu ülkelerin kendi ulusal politikalarını uygulamak yerine ekonomik, askeri ve siyasal bağımlılıkları nedeniyle kendilerine dikte edilen politikaları uygulamak zorunda bırakıldığı koşullarda gerçekte serbest olan nedir? Yatırım kararlarının veya sermaye hareketlerinin birçok ülkenin kaderini belirlediği, yapay bollukların ve kaçınılmaz krizlerin yaşandığı dünyamızda serbestlik ne anlama gelmektedir? Böyle bir dünyada serbestliğin, daha çok ulusal müdahalenin azalması anlamında sermaye açısından söz konusu olduğunu, sermaye peşindeki devletler veya şirketler, iş arayan kitleler açısından ise zorunluluk ve bağımlılığın arttığını söylemek yanlış olur mu? Gerçekten küresel ve ulusal düzeyde üretici güçler arasında böylesine dengesizlik varken, aslında bir taraftaki serbestlik öteki tarafta zorunluluk anlamına gelmektedir. Bu nedenle yaşadığımız sürece serbest piyasa kavramını yakıştırmak yerine, farklı bir yerden bakarak “zorunluluklar-dayatmalar piyasası” demek de mümkündür. Her ikisi de doğruluk açısından pek farklı olmamakta, aynı gerçeğin

iki farklı bakış açısından iki farklı ideoloji içinde yorumlanması anlamını taşımaktadır. Bu nedenle, bugün ekonomik anlamdaki küreselleşmeyi serbest piyasanın yaygınlaşması olarak görmek yerine, eşitsizliklere ve katmanlara dayalı olarak yayılan ve derinleşen kapitalist yapının genişlemesi olarak yorumlamak, yaşadığımız serbesti-zorunluluk ikilemini anlamak açısından daha işlevsel. Piyasanın dengeleri kurulmamışken, piyasaya toplumsal ve küresel bir boyut kazandırılmamışken, bu yolda toplumsal düzeyde varolan kurumlar ve mekanizmalar bile çökertilirken toplumsal ve küresel boyutları olması gereken bir ekonomiden, bu anlamda serbest bir piyasadan söz edilemez; ancak vatansız, milliyetsiz, toplumsuz olmakta bir sakınca görmeyen kapitalizmin küresel çapta büyüdüğü ve derinleştiğini söylemek yanlış olmaz.

Kapitalizmin gelişmesini ve büyüme ihtiyacını, ne geçmiş ne de bugün için teknolojik gelişmelerden ayrı düşünmek mümkün değil. Bugün de dünyanın “küresel bir köye” ve pazarın da “küresel bir piyasaya” dönüşmesinin arkasındaki asıl güç teknolojiye bağlı gelişmelerdir, ancak bu gücü kullanan da hızını bu gelişmelerden alan sermaye ve onun büyüme ve daha hızlı sermaye birikimine ulaşma ihtiyacıdır. Gerçekten özellikle teknolojik gelişmeye bağlı olarak ortaya çıkan üretimdeki hızlı artış ve bazı yeni ülkelerin endüstri malı üreten ve satan ülkeler (yeni endüstrileşen ülkeler) durumuna gelmesi nedeniyle, gelişmiş dünya 1970 ortalarında ciddi büyümememe sorunuyla ve krizlerle karşılaştığını görüyoruz. Mandel bu önemli gerçeği şöyle ifade etmektedir; “Kapitalist ekonomik kriz daima fazla mal üretiminden kaynaklanan krizdir”; ya da fazla üretim, malların, “mevcut satın alma gücünün satın alabileceğinden daha fazla üretilmiş olması anlamına gelmektedir”.⁵ Bu nedenle bugün gelişmiş ekonomiler için hem pazarın büyümesi ve küreselleşen bir hacim kazanması önemlidir, hem de kredilerle ve borçlarla da olsa satın alma gücünün sürekli arttırılması gerekmektedir. İşte gelişmiş dünyanın 1970’lerdeki krizi nedeniyledir ki, 1945 sonrasında ve Bretton Woods (1944) anlaşmasının ulusal devletlere belirli bir otonomi bırakan sistemi içinde ulusal paranın korunması ve ithal ikameci politikalarla ulusal kalkınmanın sağlanması gibi önceliklerden dış pazara açık büyüme eksenli bir ekonomi anlayışına geçilmesi gerekli olmuştur. Bu nedenle ulusal devlet ve ulusal politikalara yer veren Keynesyen ekonomi politikalarında vazgeçilmekte, küresel istikrar ve büyüme adına ulusal istikrar ve büyümeden vazgeçilmektedir. Dünyaya, özellikle gelişmekte olan ülkelere, IMF, Dünya Bankası ve ABD Hazinesi arasında belirlenen ve “Washington Uzlaşması” olarak adlandırılan uzlaşmaya göre yeniden çeki düzen verilmektedir. Bu nedenle 1980 sonrasında gelişmekte olan ülkelerin bütçeleri büyük ölçüde denetim altına alınmakta, korumacı politikalar kalkmakta, dış ticaret teşvik edilmekte, para piyasaları serbestleştirilerek, iç pazar ve talep yönlü politikalarla dış pazar ve arz yönlü politikalara, kısacası neo-liberal politikalara geçmek için ne gerekilirse yapılmaktadır.

Açıktır ki, geçmişte de teknolojiye de piyasaya da biçim veren büyük ölçüde kapitalist yapı ve onun öncelikleri olmuştur. Ancak, özellikle İkinci Dünya savaşı sonrasında ulusal sınırlar içinde ve her ülkede piyasanın rekabete açılması ve serbestliğin sağlanması açısından da, ekonomik işleyişin sermaye birikimi kadar sosyal refah üretebilecek bir işleyişe kavuşabilmesi açısından da siyasal bir müdahale gerektiği genellikle kabul edilmiş ve ülkelere göre değişen ölçülerde de olsa her ülkede ulusal siyasetin ekonomiyi etkileme gücü kullanılmıştır. Endüstrileşme sonrası 19. yüzyılın belirli bir dönemi dışında, “bırakınız yapısınca-bırakınız geçsin” bir piyasa anlayışı hiç bir yerde hayat bulmamıştır. Onun da ardından sefalet, bunalım ve savaşlar getirdiği bilinmektedir. Dolayısıyla aslında piyasanın görünmez eli, müdahale olmaksızın, hiç bir yerde gelişme ve uzlaşma yaratmadığı gibi,

⁵ Ernest Mandel, “Fazla Üretim”, *Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler*, der. K. Saybaşıllı, Bağlam, İstanbul, 1993; 229.

toplumun çoğunluğu açısından yarar üretecek biçimde de işlememiş ve her yerde az ya da çok siyasal müdahale ile sosyal amaçlara hizmet eder bir işleyiş sağlanmıştır. Batı Avrupa'da öne çıkan "sosyal piyasa ekonomisi" de, siyasetin sosyal refah açısından çok daha etkin bir biçimde kullanıldığı bir model olmakta ve bu siyasal müdahalelerin piyasayı da kapitalist yapıyı da dünyanın öteki bölgelerindeki uygulamalara göre epeyce farklılaştırdığı görülmektedir. Kapitalizm az ya da çok, şöyle veya böyle "sosyalleşirken", aslında demokratik haklar kapitalist birikime sınırlar getirmekte ve aslında piyasanın işlerliği ve serbestliğini mümkün kılmaktadır.

Oysa şimdi küresel sermaye yaygınlaşmak, derinleşmek isterken, siyasal yapının da piyasanın da yeterince kurumsallaşmadığı ve ciddi yapısal yetersizlikler taşıdığı ülke ve bölgelere doğru hamle yapmış durumdadır ve bu yetersizliklerin yarattığı fırsatları kullanmaktadır. Bu ülkeler ne ekonomik gereksinimleri ne de zayıf toplumsal-siyasal alt-yapıları nedeniyle sermayenin önceliklerine karşı koyacak veya onu sınırlayıp denetleyecek güce sahiptirler; bu nedenle ekonomik krizler yaşasalar da vahşi bir kapitalizmin yeşermesi için uygun koşullar sunmaktadırlar. Bu süreç içinde bir yandan merkez-çevre ikilemi büyümekte ve merkez ülkeler diğerlerinden hızla uzaklaşmaktadır, öte yandan çevre ülkeler birbirleriyle kıyasıya rekabet etmektedir ve hernekadar umutlar durmadan pompalansa da herhangi bir çevre ülkesinin merkeze yaklaşması ve kendisini kurtaracak bir yörüngeye oturması pek mümkün görünmemektedir. Bu nedenle bu ülkelerde kapitalizmi az ya da çok "sosyalleştirecek" koşullar ortaya çıkmadığı gibi, gerçek bir piyasa ekonomisini kurumsallaştıracak güçler de oluşmamaktadır; ortada yalnızca küresel kapitalizmin kuralları ve işleyişi görünmektedir. *Bu nedenle ekonomik boyutlarıyla bugün yaşanan küreselleşme süreci, bir yanda serbesti öte yanda zorunluluk bulunan bir "serbesti-zorunluluk" ekonomisidir; bu ikilemin veya ilişkinin biçimlendirdiği bir işleyiş yaşamaktadır.* Bu yapıyı ve işleyişi de serbest piyasa kavramıyla değil, olsa olsa katmanlaşan ve dengesizleşen kapitalist yapıyla anlatmak mümkün olur.

-Küreselleşen Dünya, Artan Sosyo-Ekonomik Karşıtlıklar

Küreselleşen kapitalizmin bugünkü sosyo-ekonomik sonuçlarını, bir yandan durmadan büyüyen bir zenginlik, öte yandan artan işsizlik ve yoksulluk; bir yanda üretimin ve tüketimin hem küreselleşmesi hem inanılmaz boyutlar kazanması, öte yanda büyük kitleler için en temel ihtiyaçların bile karşılanamaması; bir yanda piyasaya gerçek anlamının dışında adeta mucizevi bir nitelik kazandırılması, öte yandan kitlelerin ellerindeki tek araçtan, siyasetten soğuyup uzaklaşmaları gibi birkaç çarpıcı gerçeğe anlatmak hiç yanlış olmaz. Ekonomik açıdan birkaç somut örnek vermek gerekirse şunları hatırlayabiliriz. Örneğin 1985-1994 arasında dünya ticaret hacminin dünya hasılasındaki artış oranının iki katı büyüdüğünü görüyoruz.⁶ Toplam direkt yurtdışı yatırımların dünya hasılası içindeki payının 1980-1994 arasında ikiye katlandığını ve daha da önemlisi günlük sermaye dolaşımının, 1980 ortalarında 200 milyar iken, 1990 ortalarında 1.2 trilyon dolara ulaştığını öğreniyoruz.⁷ Buna bağlı olarak hemen her ülkede yatırımcı sermayeden çok finansal sermayenin, reel sektörden çok mali sektörün büyümesi gibi gerçekliklerle karşılaşılıyor: Örneğin 1983-1987 arasında gelişmekte olan ülkelerin dünya direkt yatırımlarından aldığı pay % 24'den %32'ye çıkarken, tahvil ve bono akışları çok daha hızla büyüyerek 1983'de dünya hasılası içindeki % 05'lik payını 1989'da %2'ye, 1996'da %4'e çıkarmıştır⁸. Bu nedenle de ABD'de sermaye piyasasının

⁶ Dani Rodrik, *Yeni Küreselleşen Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkeler*, Sabah Kitapları, İstanbul, 2000; 19.

⁷ Blanca Heredia, "Prospect or Perish? Development in the Age of Global Capital", *Current History*, November, 1997; 385.⁷

⁸ Heredia, a. g. e.; 385.

değeri 1989-1997 arasında üç kat büyümüş, 1991-1996 arasında Amerikalıların net finansal varlıklarının 5.5 trilyon dolar artması gerçekleşmiştir⁹. Bu büyüme kuşkusuz şirket büyümeleri ve şirketlerin çok uluslu olmasının ötesinde ulusötesi (transnational) bir nitelik kazanmaları gibi gelişmelerle birlikte gerçekleşmektedir. Küresel piyasada artık dünya piyasasını elinde tutan küresel şirketler veya şirket imparatorlukları vardır. Ve onlar için gerçekten artan fırsatlar ve artan serbestlik söz konusudur.

Genel olarak küreselleşmenin bölgesel eşitsizlikleri arttıran ve derinleştiren, küresel düzeyde çevresel sorunları genişleten, emek açısından kazanılmış sosyal hak taleplerinden geri adım atılmasına yol açan etkileri konusunda söylenecek çok şey bulunduğu bir gerçek. Örneğin küreselleşmenin baş aktörlerinden biri konumundaki Dünya Bankası, artan dünya ticaretine karşın gelişmiş ve gelişmekte olan bölgeler arasında varolan eşitsizliğin kapanmak şöyle dursun durmadan arttığına işaret etmekte ve en fakir ile en zengin ülkeler arasında kişi başına düşen gelir açısından varolan farkın, 1870 ile 1985 arasında altı kat daha arttığını söylemektedir¹⁰. Öte yandan küreselleşmeye uyum sağlamaya ve ekonomilerini dışa açmaya çalışan ülkelerde büyüme ve istikrarın da garanti olmadığı görülmektedir, hatta ekonomik krizler daha garantilidir denilebilir. Uluslararası kuruluşlar bunları o ülke yönetimlerinin yetersizlikleri veya toplumsal kaynakların sınırlılığı ile açıklasa da, krizlerin önemli bir nedeninin de, ulusal-toplumsal ihtiyaçların dikkate alınmaması ve ulusal politikaların çökertilmesi olduğu açıktır. Örneğin Dünya Bankası Başkan Yardımcılığını yapmış Stiglitz'e göre, asıl sorun küreselleşme değil küreselleşmenin nasıl idare edildiği; bu açıdan da sorunun önemli bir kısmı, en başta IMF olmak üzere uluslararası ekonomik kuruluşların oyunun kurallarını, çoğunlukla gelişmekte olan ülkelerin değil, daha gelişmiş sanayi ülkelerinin (ve bu ülkelerdeki özel çıkar sahiplerinin) çıkarlarına hizmet edecek şekilde koymaları.¹¹ Gerçekten de birçok ülke örneğin de gösterdiği gibi, gelişmekte olan ülkeler için artık ne büyüme garantidir, ne de ekonomik ve sosyal istikrar. Örneğin çok bilinen ve çeşitli yorumlara yol açan Asya krizi gibi krizlerin yanısıra 1980'den buyana 100'den fazla gelişmekte olan ülkede ciddi bankacılık krizi yaşandığı ve Meksika'nın 1995'deki krizde bankacılık sisteminin çökmesiyle ulusal gelirin % 12'sini bulan bir maliyetle karşılaştığı belirtilmektedir¹². Ancak borçların ödenmesi ve banka mevduatları garanti altındadır. Bu nedenle bugün gelinen noktada "bankacılar için sosyalizm" lafları gündeme gelmektedir¹³. Türkiye'de de Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinden sonra 12 milyar dolayındaki batık kredilerin yükü toplumun sırtına binmiş durumdadır. Borçlarımız artıyor sürekli tasarruf yapmamız isteniyor, bu miktarda bir parayı alıp götürenlerden bunu geri almak ise, bir türlü mümkün olamıyor. Gelir dağılımının bozulması, işsizliğin artması, alım gücünün ve refahın azalması gibi sorunlara karşı ekonomik büyümenin beklenmesinden başka bir çözüm önerilememektedir. Ancak gelişmekte olan ülkelerde ödenen bunca faturaya karşın, reel üretim artışını ve ekonomik büyümenin pek de mümkün olmadığı da görülmektedir. Örneğin bugün dünyanın zengin % 20'lik nüfus üretiminin % 85'ine sahiptir, buna karşın geri kalan dünyada yoksulluk durmadan artmaktadır; örneğin dünyada günde bir dolar veya onun da altında bir gelire yaşayan ve mutlak yoksul sayılan insan sayısı 1987'de 1.2 milyar iken, günümüzde bu sayı 1.5 milyara yükselmiştir ve 2015 yılında 2 milyara yaklaşması

⁹ Gündüz Fındıkçıoğlu, "Ekonomik Kriz: Bir Vülgarizasyon", *İktisat*, Kasım 1998 ; 64.

¹⁰ World Bank, *World Development Report 1999/2000*, World Bank, Oxford University Press, 2000; 14.

¹¹ Joseph E. Stiglitz, *Küreselleşme-Büyük Hayal Kırıklığı*, Plan B, İstanbul, 2002; 241.

¹² Heredia, a.g.e.; 386.

¹³ *İktisat Dergisi*, "Bu Tepetaklak Gidiş Nerede Duracak?", *İktisat*, Kasım 1998; 27.

beklenmektedir¹⁴. Oysa bu dönemde zengin ülkelerin ulusal gelirleri de kişi başına düşen gelirleri de durmadan artmış, örneğin ortalama olarak 1970’lerde kişi başına düşen gelir 10.000 dolar dolayında iken, 1990 sonlarında 24.000 dolar dolayına yükselmiştir¹⁵

Öte yandan yaşadığımız küreselleşme sürecinin ulusal devletler ve siyaset üzerindeki etkileri de oldukça ilginçtir. Bir yandan ulusal devletlerin özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik ve siyasal etkinliğinin azalması ya da zorlanması, IMF, Dünya bankası gibi ulusötesi kuruluşların veya küresel şirketlerin isteklerine “uyum ajansı” gibi çalışması gibi çarpıcı gerçeklikler yaşanmaktadır. Öte yandan küresel sermayenin artan hareket kabiliyeti nedeniyle sermaye ulusal-devletlerden artık eskisine göre çok daha fazla destekleyici koşullar istemekte, aksi halde ülkeden kaçmak ya da gelmemek gibi tehditler kullanmaktadır. Dünya ölçeğinde yaratılan sermayenin % 70’i gelişmiş ülkelerde kullanılırken, geri kalan % 30’u için de gelişmekte olan ülkeler arasında büyük rekabet yaşanmakta, bu nedenle bu tehditler oldukça büyük bir gerçeklik taşımaktadır. Yabancı sermaye, bu nedenle, istikrar, güven ve büyüme garantisi dışında çabuk ve kolay kâr elde etmesini sağlayacak herhangi bir koşulu istemekte hiç zorlanmamaktadır. Üçüncü bir gelişme de, artan kamu borçlarının finansal sermaye için en büyük kar sağlayan bir alan yaratması, günümüzde mâli sermayenin durmadan büyüyüp güçlenmesidir. Özetle, küresel sermayenin artan serbestliği, sermaye gereksini içinde veya borçlu durumdaki ülkelerin mahkûmiyeti anlamına gelmektedir. Bu ülkeler, artan borç ve faiz ödemeleri nedeniyle toplum hayrına bir iş göremezken, küresel sermayenin serbestliğini, ulusal ve toplumsal bağlardan kopmasını kolaylaştıran ajanlara dönüşmektedirler.

Geçmişten buyana kapitalizmin gelişme süreçlerine baktığımızda devletin sürekli olarak sermaye birikimini destekleyici bir rol oynadığı açıkça görülüyor. 20. Yüzyılda da devletler, devletten devlete uzanan ekonomik yardımlarla, silahlanma yarışı ve askeri örgütlerle, araştırma-geliştirme yatırımlarıyla, önce soğuk savaşın gerekleri sonra dışa açık büyüme politikalarıyla, kredi ve borç sağlayan kurumların oluşturulmasıyla, kısacası birçok yolla ekonomik büyümenin de, sermaye hareketliliğinin de, küreselleşmenin de başlıca aktörleri olarak görünüyorlar.¹⁶ Ancak gelişmiş ekonomilerde devletin desteği ile gelişmekte olan ülkelerdeki destek ve yarattığı sonuçlar oldukça farklılaşıyor. Gelişmiş ülkelerde devletler, teknolojik üstünlüğü korumak, kâr getirici alanların önünü açmak, sermayenin uluslararası işleyişini kolaylaştırmak ve bu arenada onun güvenliğini sağlamak gibi işlevler üstlenirken, böylece ulusal-toplumsal gelişmeleri için gereken büyümeyi de sağlamaktadırlar. Onlar hem ekonomik gelişmişliklerinin, hem de az ya da çok bütünleşmiş ve siyasal-toplumsal denetim altına alınmış bir ekonomik yapının çıktılarını paylaşmaktalar. Oysa gelişmekte olan ülkelerde sermayeye birikimi zaten çok zaman ulusal sınırlar içinde kalmamakta ve toplumsal gelişmenin sağlanmasına hizmet edememektedir. Bu ülkeler bir yandan yabancı sermaye girişini kolaylaştırmak (mal ve finans piyasalarındaki serbesti, serbest bölgeler, yüksek faizler, aşırı mevduat garantileri, özelleştirme gibi uygulamalarla), öte yandan sermaye kârlarını arttırmak (bilinen uyum politikaları ve ücretlilerin istemlerini bastırmak) gibi işlevlere ağırlık vermekte, tüm bunlar kolay ve hızlı kârlar peşindeki küresel sermayenin büyümesine yararken, içerde ekonomik büyümenin ve toplumsal gelişmenin sağlanması açısından pek de işe yaramamaktadır. Öte yandan gelişmekte olan ülkelerin durmadan

¹⁴ World Bank, a. g. e.; 25.

¹⁵ World Bank, a. g. e.; 231.

¹⁶ James Petras, “The Process of Globalization: The Role of the State and Multinational Cooperations”, <http://aidc.org2a/archieves/petras/html>, 29.05.2000.

büyüyen borç sarmalı da küreselleşme sürecinde uluslararası sermaye için büyük getiri sağlarken, ulusal-toplumsal politikaların kaynağını kurutmaktadır. Örneğin Türkiye’de yeni büyümekte olan menkul kıymetler borsasına bakmak bile devletin yabancı sermayeye nasıl yüksek karlar sağladığı konusunda bir fikir vermektedir. 1999 yılı başında yabancı yatırımcıların borsada 3.5 milyar dolar düzeyinde bir yatırımı varken, 1999 sonu ve 2000 yılı başında yaklaşık 2 milyar doları satarak yurtdışına çıkartmışlardır; buna karşın aynı dönemde hala borsada 13 milyar doların üzerinde hisse senetleri olduğu görülmektedir; yani bu yatırımlar onlara yıllık ortalama % 78 kazanç sağlamış bulunmaktadır.¹⁷ Ancak bu kazancın, öte taraf, yani toplum açısından bir faturası olduğunu da, artan borç stoku ve artan bağımlılıkla görüyoruz. Türkiye’de kamu kesiminin toplam borç stokunun net olarak GSMH’ya oranı 1990 yılında % 29 iken, bu oran 1999 yılında % 61’e ulaşmıştır, % 6 olan net iç borç stoku da % 42’ye ulaşmıştır; böylece 1990 yılında toplanan her 100 liralık vergi gelirin 32 lirası faiz ödemek için kullanılırken, 1999 yılında bu rakam 72 liraya çıkmıştır.¹⁸

Kuşkusuz gelişmekte olan ülkelerdeki sorunları tartışırken, bu ülkelerin yapısal özelliklerinden, ulusal politikaların öne çıkması, toplumsal güç dengelerinin oluşması, demokrasinin zenginleşmesi ve yaygınlaşması açısından siyasal/sosyal/ekonomik yetersizliklerinden de söz etmek gerekir. Gerçekten bu ülkelerde devleti ve ulusal politikaları zaafa uğratan içsel faktörlerin önemi gözardı edilemez; ancak küreselleşmenin bu koşulları daha da kötüleştiren etkilerini de gözden ırak etmemek gerek. Örneğin bu ülkelerde insan hakları ve hukukun üstünlüğü konusunda ortaya çıkan sorunlar, yeni kimlik arayışlarının ortaya çıkması gibi kültürel değişimler, demokratik mekanizma ve süreçlerin taşıdığı yetersizlikler gibi birçok olgunun kuşkusuz siyasal/toplumsal/kültürel yapıyla ilgisi vardır. Ancak bunlara yeterli yanıtlar bulunamamasının arkasında da yapısal yetersizlerin yanısıra dışsal baskıların etkisi büyüktür. Örneğin Türkiye’de Kürt kimliğinin, İsamcı kimliğin öne çıkması, bunlar karşısında milliyetçi akımların güç kazanması gibi birçok gelişme modernleşme sancılarını arttırır ve demokratikleşme sorunları yaratırken, ekonomik darboğazların tüm bu yapısal sorunları daha da derinleştirdiği bir gerçektir. Sonuç olarak hem bu ülkelerde küreselleşmenin getirdiği siyasal/toplumsal çözümler ile modernleşmenin sancuları birarada yaşanmakta ve her ikisi birbirinin etkisini çoğalmaktadır, hem de ekonomik baskılar nedeniyle çok zaman toplumsal ve kültürel sorunlara sıra gelmemekte, zaten bunlar için ayrılması gereken zaman, enerji ve kaynak bir türlü bulunamamaktadır. Görünen o ki, gelişmekte olan tüm ülkelerde bir yandan yolsuzlukların olağanlaşması, öte yandan kayıtdışı ekonominin büyümesi, bir yandan da reel sektörden çok finansal sektörün büyümesi gibi ekonomik sorunlarla, siyaset ve demokrasinin etkinlik kaybı, tüm toplumsal kurumlara karşı güvensizliğin artması gibi siyasal sorunlar birarada yaşanmakta ve krizler hiç eksik olmamaktadır.

Sonuç olarak ekonomik ve toplumsal sorunları artan bu ülkelerde, aslında kaybeden de her zaman demokratik gelişme olmaktadır. Çünkü ulusal siyasetin gerilemesiyle demokratik taleplerin ulusal politikalara dönüşmesinin de yolu tıkanmaktadır. Küreselleşme özgürlük ve demokrasinin önünü açmamakta, tam aksine dayatmaları arttırmaktadır. Küreselleşme iddia edildiği gibi ulus devletin hegemonyasını geriletmemekte, Stiglitz’in dediği gibi, “çok zaman ulusal elit tabakanın diktatörlükleri yerine yeni uluslararası finans diktatörlükleri” getirmektedir;¹⁹ ya da küreselleşme süreci içinde egemenlerin veya diktatörlerin sayısı çoğalmaktadır da diyebiliriz. Kısacası devletin zaafı, siyasetin zaafa uğraması,

¹⁷ Özer Ertuna, “Kayıplar”, *Radikal Gazetesi*, 10 Nisan 2000.

¹⁸ Radikal, “Artık Geri Dönüş Olanaksız- Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”, *Radikal*, 15 Nisan 2001.

¹⁹ Joseph E. Stiglitz, a.g.e.; 274.

demokrasinin gözden düşmesi gibi bu ülkelerde modernleşmenin getirdiği sorunların, yalnız kültürel değişimlerle değil ekonomiyle, yani küreselleşen kapitalizmle de ilgili olduğunu görmek ve onun etkisiyle çözümsüzlüklerin arttığını kabul etmek gerekmektedir.

Öte yandan küreselleşmenin mağdurları arasında yalnız gelişmekte olan ülkeler yer almıyor; hemen her ülkedeki ücretliler de kapitalizmin ve piyasanın küreselleşmesinin getirdiği tehditler ve baskılarla karşı karşıya. Sermayenin ulus devletler karşısında artan gücü gibi, ücretliler ve sendikalar karşısında da giderek daha bağımsızlaşan bir sermaye hareketliliği ile karşı karşıyayız. Emekten istenilen tüm tâvizler için öne sürülen tek gerekçe de uluslararası rekâbetin artışı. Böylece artan rekâbet hemen her ülkede ücretlilerin kazanılmış hakları üzerinde baskı yaratmakta ve gerilemelere yol açmakta, sonuç olarak, küçük bir çekirdek işgücü dışında, tüm ücretlilerin çalışma koşullarında ciddi bir kuralsızlaşma, esnekleşme, enformelleşme, standartsızlaşma, örgütsüzleşme gibi olumsuz sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Gelişmiş ekonomilerde bile işsizlik artar ve sendikalaşma gerilerken, toplu pazarlıklarda da tâvizler istenmekte ve kazanılmış hakları korumak giderek zorlaşmaktadır. Bugün yaşadığı gibi zengin ülkelerde de niteliksiz işgücünün ücretleri aşağıya inmekte, kuralsızlaşma yayılmakta, işsizlik artmakta, iş güvencesini sağlamak giderek zorlaşmakta, örgütlülük gerilemekte, vs. Ücretliler açısından “küreselleşmenin getirdiği olumsuzluklar çok yönlüdür ve ücretlilerin bu olumsuzlukların gidermek açısından kullanacağı ekonomik pazarlık (toplular pazarlıkları) ve siyasal pazarlık (siyasetin çeşitli düzeylerde ve çeşitli biçimlerde etkin biçimde kullanılması) gibi iki temel aracın gerilemekte olduğu da bir gerçektir. Ücretlilerin sorunları ve mücadele araçları konusunda söylenecek çok şey var; bu çalışma da küreselleşmenin getirdiği sorunlar karşısında genel olarak siyasetin bir araç olarak önemi ve gerekliliği üzerinde odaklanmakta.

Sonuç olarak, küreselleşen kapitalizm karşısında aslında gerileyenin ulus devlet değil ulusal siyaset olduğu, devletin en başta ücretliler olmak üzere toplumun zayıf kesimleri ve toplumsal eşitsizlikleri karşısında uyguladığı sosyal politikaları uygulayamaz duruma düştüğü görülmekte. Bu nedenle İkinci Dünya savaşı sonrasında ekonomi ve siyaseti ulusal düzeyde dengeleyen demokratik hakları ve bu yoldaki örgütlenmeleri yeniden gündeme getirmek ve bu anlamda yeniden siyaseti etkinleştirmekten başka çıkar yol görünmüyor. Bu nedenle, Batı Avrupa toplum modeli ve bu modelde siyasetin kazandığı anlam ve etkinlik dikkat çekici. Bu ülkeler, İkinci Dünya Savaşı sonrasında benim “liberal-sosyal sentez” diye adlandırdığım bir model veya gelenek içinde kapitalizm ile demokrasiyi, emek ile sermayeyi büyük ölçüde uzlaştırmayı başarmışlardır. Bunun için de öncelikle demokratik hakların ve siyasetin çatışan çıkarları uzlaştırma aracı olarak kurumsallaştığını, yani kapitalist ekonomik yapı korunsun da onun karşısına etkin bir demokratik işleyiş çıkarıldığını, ekonomik-toplumsal çatışmaların çözümünün büyük ölçüde siyasal yapıya ve devletin sosyal politikalarına devredildiğini görüyoruz. Bu çerçevede biçimlenen ve işleyen siyaset nedeniyle kapitalist ekonominin de az ya da çok “sosyalleşmek” durumunda kaldığı gibi bir sonuçla karşılaşyoruz.

Oysa küreselleşme ve neo-liberalizm ulus devlete saldırırken aslında asıl derdi devletin sosyal nitelikleri olduğundan, böylesi bir gelişme ve kurumsallaşmayı gerçekleştirememiş ülkelerde devletin ve siyasetin toplum açısından böylesi bir işlev görmesinin de önünü tıkamaktadır. Tam aksine bu ülkelerde ekonomik sistem küresel bir düzeye kayar, siyaset ve yönetsel-hukuksal sistemler işlev yitirirken bırakınız küresel ekonomik işleyişi, ulusal ekonomik politikaları ve makro dengelerin denetimi altına alacak bir güçten söz etmek imkânı kalmamaktadır. Bunun sonucunda da birçok ülkede siyasetin tıkanıklıklarından ve artık siyasetin gözden düştüğü bir “siyaset karşıtı (anti-politics)” dönem yaşandığından söz

edilmektedir²⁰. Gerçekten, siyaset bir yandan toplumsal sorunları çözmek açısından etkinliğini yitirmekte, öte yandan varolan yetersizlikleri içinde toplumdaki farklılıkları temsil etme özelliği azalmakta ve önemli bir işlev kaybına uğramaktadır. Dolayısıyla siyasetin tıkanığında söz etmenin haklı gerekçeleri bulunmaktadır.

Bu durumda hem küresel açıdan, hem de özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından iki önemli soru ve sorun alanı ortaya çıkmaktadır. Birinci sorun, küresel ve ulusal düzeyde siyasetten, yönetsel-hukuk sistemden âdeta kopan ve bağımsızlaşan ekonomik işleyişle ilgilidir. Bugün, aslında kendi işleyişi açısından da, ortaya koyduğu çıktılar açısından da küresel-toplumsal bir sistemin parçası olması gereken ekonomi bu bağlardan kopmakta, bu kopuş nedeniyle de aslında kendi meşruiyetini de yitirmektedir. Yani kısıtlı bir çıkar çevresi adına ve tehlikeli bir işleyişe doğru yol alan bu sistemin serbest bir piyasa değil, “serbesti-zorunluluk” ikilemi içinde denetimsizce işleyen “vahşi bir kapitalizm” olduğunu görmek, bu işleyişin insanlığın kendi gelişmesi içinde kazanılmış haklar, meşruiyet ve ahlâk anlayışı açısından da bir gerileme olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Ancak, bakış açısı ve söylemi insan hakları zemini üzerine kurulmuş bir meşruiyet tartışması yapmak bize çözümün ipuçlarını da verebilecek gibi görünmektedir. İkinci sorun da, bu denetimsiz ekonomik işleyiş nasıl küresel ve toplumsal bütünü bir parçası yapabileceğimizle ilgilidir. Küresel kapitalizmin bugün yararlandığı “serbesti-zorunluluk” ikilemi ve bunun yol açtığı dengesizlikler, yeryüzünün bütünü, tüm insanlığın ve tüm toplumların yararlarını gözetecek biçimde nasıl dengelenebilir? Bu yeniden biçimlenişde rol oynayacak güçler, aktörler kimlerdir? Bu soruların yanıtlarını bulmak kolay değil. Bu konularda bazı tartışmalar yapılmakta ve belki ortaya küresel bir muhalefetin ilk izleri çıkmaktadır, ancak yolun başında olduğumuz bir gerçek. Yine de, nasıl yapılacağı ve gerçekleştirileceği ayrı ve önemli bir konu olmakla birlikte, bir muhalefetin varlığı ve dönüştürme isteği başlı başına önem taşımakta. Gerçekten geldiğimiz noktada insanlık ve uygarlık adına kazanımlarımızın yitirilmesi değil geliştirilmesi önemli. Bu nedenle de küreselleşmeyi dönüştürme yönündeki tartışmalar çok gerekli, onlara kısaca bir göz atmakta da yarar var.

-Küreselleşmeyi Dönüştürmenin Yolu Nereden Geçiyor?

Küreselleşmenin olumsuz gerçeklikleri karşısında, küreselleşme karşıtı olmaktan çok, küreselleşmeyi dönüştürmekten söz etmenin daha anlamlı olduğu çok açık, ancak bu dönüştürmeyle ne kastedildiği de önemli. Bu noktada elimizdeki en önemli aracın da siyaset olduğu, ancak siyaseti ve demokrasiyi kullanarak yeryüzünde gerçek bir küreselleşme ve birbirine yakınlaşmış bir dünya yaratabileceğimiz çok açık. Küreselleşmenin dönüştürülmesi konusunda iki temel yaklaşımdan söz edebiliriz. Birinci grupta, daha çok, uygulanan piyasacı yaklaşımlar üzerinde duran ve uluslararası kuruluşların politikalarını eleştirenler yer almakta ve bu politikalarda bazı değişiklik önerileri getirilmektedir. Örneğin Stiglitz bunlardan biridir ve hem ulusal devletleri ve ulusal çıkarları dikkate alacak ve farklı ihtiyaçlara göre biçimlenecek, hem de uluslararası kuruluşların daha demokratik ve şeffaf çalışmasını sağlayacak politika değişiklikleri önermektedir.²¹ Özetle daha “insani” bir küreselleşme istemektedir. Bu grupta sistemin kendisinden çok uygulama hataları önemli olmaktadır ve bazı kurumsal reformlar ve politika değişiklikleriyle küreselleşmeden daha olumlu bir sürece gireceği düşünülmektedir. İkinci grupta daha eleştirel bir bakış söz konusudur; bu nedenle bir yandan yalnız küresel piyasanın işleyişi açısından değil çok daha boyutlu eleştiriler gündeme getirilmektedir, öte yandan siyasetin etkin kullanımı ve demokratik hakların gelişmesi

²⁰ Andreas Schedler, “Introduction: Antipolitics-Closing and Colonizing The Public Sphere”, *The End of Politics*, der. Andreas Schedler, Macmillan Press, İngiltere, 1997.

²¹ Stiglitz, a.g.e.; 241 vd.

ağırlıklı bir yer tutmaktadır. Bu grup için küreselleşmenin dönüştürülmesi açısından gerek ulusal gerek uluslararası düzeyde, gerek devlet anlayışında gerek sivil toplumda insan haklarını, farklılıkları ve çoğulculuğu esas alan daha demokratik çözümler başlı başına önem taşımaktadır. Örneğin Anthony Giddens “demokrasinin demokratikleştirilmesi” nden söz ederken, bunun yalnız ulus-devlet düzeyinde kalmaması gerektiğini vurgulamaktadır.²² David Held, demokrasinin, hem devletin elindeki gücün yeniden düzenlenmesi, hem de sivil toplumun yeniden yapılanmasına ilişkin olarak “ikili bir demokratikleşme” gereğinden söz etmektedir.²³ Öte yandan Held küresel düzeyde demokrasinin sağlanması açısından da, “kozmpolit demokrasi” adını verdiği bir demokrasi anlayışını dile getirmekte ve yerel düzeyden ulusal düzeye, bölgelerden kentlere her düzeyde ve tüm küresel meselelerde demokratik tartışma forumları olarak kullanılacak mekanizmalara ihtiyaç duyulduğundan küresel dünyada siyasal anlamda da ulusötesi rol oyanayacak kurumların gerekli olduğundan söz etmektedir.²⁴ Daha önce de söz ettiğimiz Martin Shaw, yaşadığımız gelişmelere bakarak daha da ileri gitmekte ve küresel bir devlet gücü “global state power” yaratılmasını kaçınılmaz görmektedir. Böyle bir gücün oluşturulmasında da yerel ve ulusal düzeydeki demokrasinin gelişmesini ön koşul olarak gördüğü gibi, bu açıdan demokratikleşme peşindeki sivil hareketin kendi yönetimlerini demokratikleştirmesi, şeffaflaştırmasıyla birlikte siyasal bir gücü hedeflemesi gereğinden de söz etmektedir; Shaw’a göre de ancak demokratik hakların sosyal koşulları dönüştürme olanağı bulunmaktadır.²⁵ Birkaç örneğini verdiğimiz ve demokratikleşme üzerinde odaklanan bu görüşlerin oldukça yaygın bir kabul gördüğünü de eklemek gerek.

Gerçekten kapitalizmin veya genel deyişle piyasanın küreselleşmesi, gerek küresel düzeyde gerek ulusal düzeyde ekonomi ve siyaset arasında olması gereken bağların kopması, siyasetin işlevini yitirmesi anlamına gelmektedir, bu nedenle öncelikle dönüşümün bu alanda olması, siyasete her düzeyde işlev kazandırılması kaçınılmaz görünmektedir. Küresel ekonominin, ya da daha doğru bir deyişle küresel kapitalizmin yarattığı küresel ve sosyal eşitsizlikler kuşkusuz önemlidirler, ancak bunların işaret ettiği tehlike çok daha büyük bir anlam taşımaktadır. Ekonominin toplumsal ve küresel kaygılardan ve denetimden uzaklaşması, piyasanın egmenliğinin kabulü, ideolojik olarak da pratik olarak da bireylerin elindeki en önemli aracın, siyasetin araçsallığını ortadan kaldırmaktadır. İdeolojilerin öldüğünden ve sağ ve sol ideolojiler arasında pek bir fark kalmadığından söz edilmesi, tüm siyasal görüşlerin veya partilerin merkeze kaydığından dem vurulması, “Üçüncü Yol” arayışlarının gündeme gelmesi gibi birçok gelişme aslında egemen görüşler dışında kalan görüşler için siyasetin tıkandığını anlatmaktadır; siyasal açıdan ya aşırı uçlara kayılmakta ya da küresel piyasadan yana olan çizgide buluşmaktadır. Bu mantığı aşmak, ancak kapitalist ekonominin karşısına demokrasiyi ve demokratik hakları, kâr güdüsü karşısına dayanışmacı ahlâkı, mülkiyet haklarının önceliği karşına tüm insan haklarının önemini koyabildiğinizde mümkün olacak gibi görünmektedir. Bu nedenle de hem ulusal ve küresel düzeyde işlev kazanması, hem de farklı düzeylerdeki siyasetin bütünleşmesi gerekmektedir. Her ikisi de kolay görünmemektedir. Bir yandan büyümenin nimetlerinden az ya da çok pay alan gelişmiş dünya, hatta bu ülkede küreselleşmeden mağdur olanlar, küreselleşen kapitalizm ve onun denetimsiz işleyişiyle mücadele yerine onunla bütünleşmeyi tercih etmekte ve kendi kurtuluşlarını onun küresel ölçekteki başarısına bağlamaktadır; öte yandan gelişmekte olan ülkelerde ise ne nicelik ne de nitelik açısından ulusal ve küresel düzeyde böyle bir

²² Anthony Giddens, *Elimizden Kaçıp Giden Dünya*, Alfa, İstanbul, 2000; 90.

²³ David Held, “The Contemporary Polarization of Democratic Theory: The Case for a Third Way”, *New Developments in Political Science*, der. Adrian Leftwich, Edward Elgar publishing, 1990; 16.

²⁴ David Held, “How to Rule the World”, *New Statesman*, August 1997.

²⁵ Shaw, a.g.e.; 266.

mücadelenin büyümesi için gereken koşulların oluşması mümkün görünmektedir. Örneğin bu tüm dünyada genel olarak ücretlilerin ve sendikaların küreselleşme karşısında dönüştürücü bir güç olmaları beklenirken, bu gücün dağınıklığı, kopukluğu, bölünmüşlüğü gibi örgütsel çıkarların korunması da bütünleşmiş bir mücadele gücünün oluşmasını engellemektedir. Sonuç, haklarda gerilemeleri, az ya da çok tâvizleri ve siyasetin tıkanıklığını kabul etmek olmaktadır. Bu nedenle ücretliler ve sendikalar açısından çalışma koşullarının kötüleşmesi, işsizlik ve yoksulluk gibi sorunların artışı, bölgesel dengesizliklerin yayılması gibi her sorun kendi başına önemli olmakla birlikte, kapitalizmin mantığının ve işleyişinin siyasal ve sosyal alan üzerinde kurduğu egemenlik ve siyasetin çözüm olmaktan çıkması çok daha da büyük tehlikelere işaret etmektedir. Kuşkusuz bugün için, piyasanın kurumsallaşması açısından da, siyasetin ve demokrasinin kazandığı işlev açısından da, sosyal politika ve sosyal refah anlayışı ve uygulamalarının gelişmesi açısından daha gelişmiş koşullar sunan ülkelerde daha telâfi edilir bir sosyal maliyet söz konusudur; bu da küreselleşmeye karşı muhalefetin büyümesini önlemektedir. Ancak bu işleyişin tahribatı ne gelişmekte olan ülkelerle sınırlıdır, ne de uzun sürede bu işleyişin karşısına ulus düzeyindeki çözümlerle karşı çıkmak mümkün görünmektedir. Bu nedenle birçok düşünür tarafından, işsizlik, yoksulluk, kötü çalışma koşulları gibi sorunlarla baş edebilmek için, sosyal standartların küresel düzeyde belirlenmesi veya “küresel bir sosyal politikaya” ihtiyaç duyulduğu yönünde düşünceler ortaya atılmaktadır.²⁶ Dolayısıyla bugünkü küresel piyasanın veya kapitalizmin egemenliğini, ancak siyasal yoldan dönüştürmek olası gerekmektedir. Bu nedenle piyasanın karşısına her düzeyde etkin bir işleyişe kavuşması gereken siyasal haklar, demokratik işleyişlerle çıkmaktan başka çözüm görünmemektedir. Kuşku yok ki, yukarıda değindiğimiz gibi, böyle bir gelişme için hem toplumsal hem bölgesel hem de küresel düzeyde sayısız engelin bulunduğundan söz etmek mümkündür, ancak başka bir yol ve kalıcı bir çözüm de görünmemektedir.

Kısacası her düzeyde siyaset ve demokratik haklar kullanıldıkça, ekonomik yapı ve işleyişin, en önemlisi de bölüşümün daha hakça olması mümkün olabilecektir diye düşünebiliriz, ancak bu gelişme nasıl olacaktır? Örneğin bugün yalnız ulus devletlerin değil, daha önemlisi ulusal politikaların geriletilmesini gerekli gören ve kurduğu egemenlikle bunu büyük ölçüde başaran küresel kapitalizmin bugünkü konumundan geniş çaplı ve uzun süreli bir karşı koyuş olmadan gerilemesi mümkün mü? Öte yandan en başta ABD olmak üzere gelişmiş dünyayı da etkileyecek geniş çaplı bunalımlar yaşanmadan, bugünkü küreselleşmeye karşı muhalefetin güç kazanması ve sonuç alması düşünülebilir mi? Belki yaşanan sürekli krizlerin ve büyüme sorunlarının etkisiyle, hiper-küreselleşmeci çözümlerden geri adımlar atılıp ulusal-devletlerin ve ulusal politikaların yeniden işlev kazanması açısından bazı politika değişikliklerine gidilebilir ve bunlar küreselleşmenin dönüştürülmesi yolunda bazı küçük adımlar anlamına gelebilirler. Ancak sermayenin küresel serbestisi, mağdurların küresel zorunluluklarını kırmadan kalıcı bir çözüm, dengeli bir küreselleşme yaratılmaması mümkün görünmemekte. Ancak bugünkü sistemde küresel bir devrim niteliğini taşıyacak böylesi bir devrimin gündeme gelmesi için daha büyük bir kaos ve daha büyük bir karşı-mücadele gerekeceğini de düşünmemek mümkün değil. Evet, bugün yaşanan küreselleşme karşısında tek yol, gerçekten hem ulusal hem bölgesel hem de küresel düzeyde demokratik bir siyasal işleyişin hayata geçirilmesinden geçer görünmektedir. Ancak bu siyasal işleyişin ekonominin işleyişiyle ilgili kuralları koyması, piyasanın görünmeyen elinin yapamadığı biçimde toplumsal-küresel yararlar üretecek bir biçimde işleme durumunda küresel bir dünya yaratılmasından söz

²⁶ Bu konuda bkz; Ramesh Mishra, ”Alternatives to Neoliberalism: Change and Choice in Welfare Globalization”, <http://www.richis.org/health/2001/sp091340.pfd>; Otto Jacobi, “Transnational trade union cooperation at global and European level- opportunities and obstacles”, *Transfer*, 1, 2000; S. Kuhnle, “Survival of European welfare State”, *Arena Working Papers*, 19, 1999; M. Koray, *Sosyal Politika*, Ezgi Kitapevi, Bursa, 2000.

edebiliriz. Dolayısıyla siyasetin etkin kullanılmasıyla başlayacak olan süreç, yarattığı sonuçlarla siyasetin olduğu kadar kapitalizmin dönüşümünü de getirdiği gibi, beslediği toplumsal-kültürel değişikliklerle de “topyekün bir devrime” yol açacak bir süreç olarak görünmektedir.

Demokratik hakların ve siyasetin böyle bir anlam ve işlev kazanması düşünülünce de, günümüz dünyasında bu özellikleriyle öne çıkan Avrupa toplum modeli'nin irdelenmesi önemli görünmektedir. Bugün AB'nin çekirdiğini oluşturan ülkelerde de, refah politikaları küreselleşmenin baskısını hissetmekte ve bu nedenle bazı geri adımlar atılmaktadır. Belki henüz radikal sayılabilecek bir değişiklik yoksa da, Avrupa toplum modelinin ve refah devletinin arkasındaki ideolojik desteğin azaldığını, bunun gelecek açısından daha da tehlikeli sonuçlar doğurabileceğini söyleyenler de bulunmaktadır. Bu nedenle gelecekte bu modelin varlığını koruyup korumayacağı da tartışmalıdır. Yine de piyasanın egemenliğine karşı siyasetin daha etkin biçimde kullanıldığı bir model olarak Avrupa toplum modeli, toplumsal ve küresel düzeyde siyaseti etkinleştirme tartışmaları açısından dikkate alınması gereken bir modeldir. Aşağıdaki bölümler de bu tartışmalara bir katkı yapma amacını gütmektedir.

-Avrupa Toplum Modeli: Liberal-Sosyal Sentez veya Kapitalizmin ile Demokrasinin, Ekonomi ile Siyasetin Uzlaşması

Yüzyıllara uzanan bir gelişme süreci sonunda, 20. yüzyılın ortalarından başlayarak ortaya Avrupa'da kendine özgü bir modelin ortaya çıktığından söz etmek mümkün. Model, tarihsel ve sosyal gelişmelerin bir ürünü olduğundan, tarihsel ya da sosyal koşullar değiştiğinde varlığını sürdürüp sürdürmeyeceği de bilinmemekte. Modelin bir yandan kapitalist ekonomi veya piyasa ekonomisi, öte yandan demokratik ve çoğulcu bir siyasal yapı gibi modern toplumlara özgü ortak niteliklerinin yanısıra, siyasetin örgütlenme biçimi, kazandığı işlev ve sonuçları açısından oldukça farklı özellikler taşıdığını da söylemek gerekiyor. Bu nedenle modelde, kapitalist ekonomi, çoğulcu demokrasi ayağının yanında üçüncü bir ayak, bu iki arasındaki uzlaşmayı sağlamak açısından etkin bir rol oynayan refah devleti anlayışı ve uygulamaları yer alıyor. Model böylece birbirleri arasında etkin bir iletişimin ve dengenin sağlandığı üç ayaklı bir yapı üzerine oturmakta.²⁷ Üç ayaklı bu modelin işlemlerini sağlayan da, yapısal-işlevsel nitelikler olmaktadır. Bunları şöyle saymak mümkün: a) Bu model, toplumsal çıkar grupları arasındaki çatışmaların demokratik yoldan çözümlenmesini esas alan ve bu anlamda siyasete “çatışmanın kurumsallaşması” görevini veren bir modeldir. Bu nedenle toplumsal tarafların siyasallaşması ve siyasette oynadıkları rol bu modelde çok belirgindir. b) Bu modelde ekonomi politikalarıyla sosyal politikaları birbirine yakınlaştıran bir anlayış öne çıkmaktadır. Böylece ekonomi, siyasal ve toplumsal politikaların birbiriyle uyumlaştırılması ve temel çıkarlar arasında dengeyi bozmayacak çıktılar üretilmesi sağlanmaktadır. c) Dolayısıyla model, siyasetin ve dolayısıyla devletin devletin etkin ve uzlaşma sağlayıcı bir rol oynaması üzerine kuruludur ve bu rol refah politikalarında da, çalışma ilişkileri sisteminde de çok net olarak ortaya çıkmaktadır. Yani, üç ayaklı bu model, üç yapısal özellikte bütünleşmekte ve işlemektedir. Piyasa ekonomisi, siyasal demokrasi aracılığıyla toplumsallaşmaktadır; adına “sosyal piyasa ekonomisi” denir veya denmez, ancak ekonomik işleyişte piyasa kuralları kadar toplumsal-siyasal tercihler de etkin rol oynarlar. Siyasal demokrasi, siyasallaşmış toplumsal çıkarlar aracılığıyla refah devletini inşa eder ve refah devleti aracılığıyla uzlaşılan sistemin inandırıcılığını ve işlevselliğini yeniden kurar. Gerçekten piyasa ve refah devleti ilişkilerinde, refah politikaları ikili bir işlev görür; bir yandan piyasa ile demokrasi arasında uzlaşmanın mimarı, kurucu ögesidir; öte yandan aynı

²⁷ Avrupa toplum modelini tarihsel bir gelişme süreci ve AB'deki uzantıları çerçevesinde “Avrupa Toplum Modeli” kitabımda ele aldım; *Avrupa Toplum Modeli*, Tüses Yay, İstanbul, 2002.

zamanda hem siyasetin hem piyasanın etkinliğine işlerliğine katkıda bulunur. Eğitime, sağlığa, istihdama yönelik sosyal politikalar, işgücü verimliliği ve üretkenliğine olumlu katkılar sağlar, böylece karşılıklı katkılar sağlayan bir toplumsal yapı içinde hem daha aktif hem de daha sorumluluk taşıyan politikaların üretilmesi mümkün olur. Dolayısıyla Avrupa toplum modeli, iç içe geçmiş iki üçgen biçiminde düşünülebilir; bir üçgen de temel yapısal özellikler yer alıyor, öteki üçgende ise temel hedefler ve işleyiş özellikleri var. *Bu nedenle gerek temsil ettiği güçler ve ideolojiler, gerek ortaya çıkardığı çıktılar ve sonuçlar açısından bu modeli liberal-sosyal sentez olarak adlandırmak doğru olur.* Bu boyutta bir sentez ve ortaya koyduğu özellikler ne başka bir gelişmiş ülkede ne de herhangi bir gelişmekte olan ülkede de gerçekleşmiş değil.

Bu nedenle, liberal ve sosyal ideolojilerden oluşan bir karışımın zaten modern toplumlardaki toplumsal/siyasal örgütlenmenin özelliği olduğu ve tüm modern toplumlarda az çok bulunduğu ileri sürülse de, Avrupa Toplum Modeli'nin ayırt edici özellikleri çok önemli. Kuşkusuz Avrupa'nın temsil ettiği, siyasal yapının toplumsal çatışmaların çözüm yeri olması gibi bazı özelliklerin demokratikleşen tüm toplumların ortak özellikleri olması gayet olagan. Ancak genel yaklaşım bu olsa da, bu sentezin Avrupa açısından anlamı ve nitelikleriyle öteki toplumlardaki anlayış ve gerçekleşme arasında farklar oldukça büyük. Örneğin çeşitli çıkar gruplarının siyasallaşması ve toplumsal güç dengelerinin oluşması açısından (örgütlenme, temsil edilme ve siyasal duruşun netleşmesi gibi), ya da çıkar guruplarının aralarındaki çatışmayı çözmeye yardımcı olacak demokratik mekanizmaların kurumsallaşması açısından Avrupa'daki gelişmeleri başka toplumlarda görmek o kadar kolay değildir. Örneğin bu açıdan, yalnızca işçi sınıfının siyasallaşma özelliklerini, sendikal örgütlenmenin ve toplu pazarlığın yaygınlığını, ya da emek ve sermaye kesimlerini biraraya getiren ortak kurulların çeşitliliğini düşünmek, uzlaşma kültürünün uzandığı boyutları görmek bile Avrupa'da siyasetin temel toplumsal çatışmanın kurumsallaşması açısından kazandığı nitelikleri anlamak için yeterlidir.

Bu modeli farklılaştıran, yani Avrupa'daki liberal-sosyal geleneği ve bu toplumsal-siyasal yapıyı ortaya çıkaran iki boyut çok önemlidir. Birincisi, modelde emek ve sermayenin toplumsal güç ve taraf olarak geldiği yer ve bunlar arasındaki ilişkilerin kazandığı anlamla ilgilidir. Öyle ki, toplumsal taraflar bu modelin, modeldeki sivil toplumun ve demokratik gelişmenin omurgasını oluştururlar. Örneğin bu modelde, iki çıkar arasındaki çıkar çatışması yok sayılmaz veya küçümsenmez; tam aksine bu çatışma toplumun temel çatışması olarak siyasete tahvil edilir, tarafları, “temel toplumsal taraflar” olarak kabul edilir ve varlıkları ile iddiaları demokratik yapı içinde siyasallaştırılır. Siyasal yelpaze bu açılımı temsil eder. Öte yandan iki taraf arasındaki temel uzlaşmanın kurulması ve sürdürülmesi için demokratik haklar ve siyaset araç olduğu gibi, iki toplumsal taraf da siyasetin temel aktörleridir, çok zaman hükümet politikalarının da doğrudan tarafı olmak gibi bir rol oynarlar. Sermaye ekonomik büyümenin, emek toplumsal gelişmenin ve uzlaşmanın anahtarıdır. Her iki taraf da bunları bozacak güçtedir, ancak uzlaşmadan ne elde ettiklerinin de farkındadırlar. Bu iki anahtar birden elinde tutmak için de, hem siyasetin onlarla bütünleşmesi gerekmektedir, hem de zaten toplumsal taraflar bunu zorunlu kılacak bir biçimde “siyasallaşmışlardır”. Yalnızca siyasal partiler aracılığıyla değil, yaygın ve güçlü örgütleri aracılığıyla da siyasal ve toplumsal sistemle iç içe girmiş durumdadırlar. Öte yandan devlet, sistem gereği, her iki çıkar grubuna aynı mesafeden bakmak ve ikisi arasında hakem rolü oynamak durumundadır. Hem hakemlik rolünün oynanabilmesi, hem de politikaların uygulanabilirliğinin sağlanması için de, çok zaman, her iki çıkar grubunun temsilcilerini karar verme organlarına almak en akılcı yol olarak görünmektedir. Sonuç olarak ortaya “demokratik korporatizm” diye adlandırılan bir yapı çıkmakta ve birçok politikalar üç taraf arasında süreklilik taşıyan bir kurumsallaşmış

ilişkiler ağı içinde oluşmakta, belirlenmektedir. Hangi parti iktidara gelirse gelsin, bu iki çıkar grubu arasındaki temel uzlaşmanın sürdürülmesi asıldır, bunun için de hem uzlaşmanın ana maddeleri değişmemekte, hem de uygun politikaların hayata geçmesi için üç taraf arasındaki ilişki ve etkileşim sürdürülmektedir. Bu nedenle Avrupa’da hemen her ülkede, az veya çok, korporatist yapı özellikleri görülmekte, çıkar çatışmalarının kurumsallaşması ve çözülmesinde bu “demokratik korporatizm” önemli rol oynamaktadır.

Bu modelin ikinci büyük özelliği ise, kurumsallaşan ve siyasallaşan çatışmanın uzun süreli bir uzlaşma ve gelişme yaratmasının ardındaki dayanaktır ki, o da devletin kazandığı niteliklerle ilgilidir. Bu nitelikleri de “refah devleti” olarak kavramsallaştırabiliriz. İki taraf arasındaki uzlaşmada sermaye karşısında emeğin ve sonra daha geniş toplum kesimlerinin bu sistemden olumlu bir pay almaları istenmektedir, buna karşı da hem ekonomik büyüme ve verimliliğin, hem de toplumsal uzlaşmanın sürdürülmesi güvence altına alınmaktadır. Bu değiş-tokuşun gerçekleşmesinde en işe yarar politikalar da, refah devleti uygulamalarında ortaya çıkmaktadır. Refah devleti, bir yandan demokratik hakların kullanılması ve toplumsal gelişmenin sağlanması açısından piyasanın dışında araçlar ve kurumlar yaratır ve bunları kullanır; öte yandan tüm bunları, aynı zamanda, ekonomik çıktıları arttırmak açısından işe yarar biçimde kullanmaya özen gösterir. Bu modelde, refah devleti hem piyasa karşısında bir seçenektir, hem de, örneğin fırsat eşitliğini yaygınlaştırma ve piyasanın işlerliğinin arttırma açısından işe yarar. Piyasanın müdahalesiz işleyişinin ne piyasanın işlerliği açısından, ne de demokrasinin gereği olarak mümkün olmadığına değinmiştik. Avrupa refah devletinin de ekonomiye ve piyasaya müdahalesi oldukça geniş bir anlam kazanmaktadır. Örneğin sosyal taraflar ve çeşitli çıkarlar arasında ekonomik ve sosyal eşitsizliğin göreceli de olsa giderilmesini sağlayacak politikalar gerekmekte, bu nedenle de sosyal politikaların ekonomik politikalarla bütünleştirilmesi gerekmektedir. İstihdam yaratılması, çalışma koşullarının iyileştirilmesi veya daha eşitlikçi ve daha adil bir gelir dağılımına ulaşılması için piyasadan çok sosyal politikalara güvenildiği açıktır; bunun için de önemli bir kaynağın sosyal harcamalara ayrılması gerekmektedir. Avrupa refah devletlerinin, 1950’lerden sonra GSMH’nın enaz üçte birini sosyal harcamalara ayırdığı bir gerçektir; bugün de değişen koşullara ve bazı geri adımlara karşın tüm ülkelerde refah politikalarına yaklaşık yüzde 30 dolayında bir pay ayrıldığı görülmektedir. Kasıcası, uzlaşmanın sürdürülmesi ve dengelerin korunması için, demokrasi ile piyasa, verimlilik ile güvenlik, özgürlük ile eşitlik arasında sürekli bir alış-veriş ve dengelenme şarttır; bu alış-verişi sağlayan da refah devleti politikaları olmaktadır. Bu nedenle refah devleti, modelin somutlaştığı en önemli alandır, ya da refah politikaları modelin can damarı olarak görev görürler demek yanlış olmaz.

Bu noktada 1950 sonrasının keynesyen ekonomi politikalarının rolünü de unutmamak gerek. 19. yüzyıl boyunca geçirdiği bunalımlar nedeniyle, 20. yüzyıl başında liberal iktisadın kuramsal iddiaları da, uygulamadaki sonuçları da, yalnız marksist bir anlayışla değil, kendi içinden gelen görüşlerle de epeyce eleştirilmiştir. En başta da mikro çözüm ve yaklaşımların makro politikalarla tamamlanmasının eksikliği hissedilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında

ise, artık uygulamaya konan politika 1929 bunalımı sonrasında Keynes'in ortaya attığı ekonomi politikası olmuştur. Keynes, piyasa ekonomisinde dengesizlik halinin asıl olduğunu söyleyen, liberal iktisadın mikro çözümlerinin makro politikalarla tamamlanması gerektiğini ortaya koyan, devlete müdahaleci bir rol veren görüşleriyle, hiper-piyasacılar için aslında hazmedilmesi zor olan bir iktisatçıdır; öte yandan görüşlerinin sosyal demokrat partiler için bulunmaz bir kolaylık yarattığı ve büyük ölçüde onların savaş sonrası ekonomi politikalarını biçimlendirdiği de bir gerçektir. Zaten tüm dünyayı sarsan 1929 krizinden sonra, hemen hemen tüm ülkelerde keynesyen politikaları uygulamaktan da başka çare kalmamıştır. Kapitalizmin sürekli krizleri karşısında, daha sonra da birçok iktisatçı, devletin müdahalesinin gerektiğini veya piyasa üzerinde siyasal demokrasinin düzeltici işlevini kabul etme yanlısı olmuşlardır. Piyasanın yarattığı olumsuzluk ve eşitsizlikleri gidermek için devlete ihtiyaç vardır ve bu müdahalenin anlamı ve boyutlarını belirleyen de siyasal yapı ve onun demokratik işleyişidir. Bu nedenle demokratik toplumlar kapitalist ekonomiye sahip olsalar da, 1950 sonrasında bu ülkelerde katı bir serbest piyasa anlayışının uygulandığını söylemek kolay değil. Birçok yazarın da kabul ettiği gibi, daha çok, olumsuz çıktıların hükümetler tarafından düzeltilmesini gerektiren bir piyasa ekonomisinin uygulandığını, bunun ölçülerinin de, o ülkelerdeki demokratik kurumlarının işlerliğine sıkı sıkıya bağlı olduğunu söylemek mümkün.²⁸ Bu noktada da Avrupa'nın farklı toplumsallaşması ve siyasallaşması nedeniyle oldukça farklı bir piyasayı hayata geçirdiğini söylemek gerek.

Yani, birçok liberal iktisatçının öngördüğü ve geniş toplum kesimleri için fayda üreten bir ekonominin hayata geçmesi için, aslında siyasetin müdahalesine, bunun için de demokratik kurumlara, onların etkin işleyişine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu yönde bir kurumsallaşma ve işleyişe kavuşan Avrupa'da, bu nedenle geleceğin belirlenmesinde ekonomik güçlerden çok toplumsal irade ve siyasal kararların rol oynadığı bir dönem başlamıştır. Bu işleyişin iki önemli sonucu da "Avrupa Toplum Modeli" ve "Avrupa Ekonomik Topluluğu" olarak karşımıza çıkmaktadır. Her iki gelişme de, çok uzun zaman alan bir gelişimin sonucu ve birçok çatışmadan süzülüp gelen bir çözüm. Kuşkusuz, kendi varlıkları da hayli çatışma doğurmakta ve halâ bu konulardaki fikir ayrılıkları ve eleştiriler sürüp gitmektedir. Öte yandan etraflarındaki koşullar ve dünya da değişmekte ve 20. yüzyılın ikinci yarısında şekillenen bu iki çözüm şimdi farklı koşullarla karşılaşmaktadırlar. Yeni sorunlar ortaya çıkmakta, yeni cevaplar bulunması gerekmektedir. Örneğin 1970 sonrasında keynesyen politikalara karşın ekonomik büyüme durmuş, enflasyon yükselmiş ve işsizlik artmıştır. Küreselleşen piyasada ve yeni rakipler karşısında Avrupa'nın içerde yarattığı yüksek talep ve yüksek alım gücü büyümenin sürdürülmesi açısından yeterli olmamıştır. Dolayısıyla modelin dayandığı denge, yani toplumsal taraflar arasında veya piyasa ile refah devleti arasındaki alış-veriş dengesi bozulmuştur. Bu nedenle tüm dünyada olduğu gibi Avrupa ülkelerinde de daha liberal politikalara yönelmiş, refah uygulamalarında bazı kısıtlamalara gidilmiş ve yeni tartışmalara yol açılmıştır. Bu açıdan gerek Dünya gerek Avrupa açısından modelin sürdürülüp sürdürülemeyeceği önemli bir tartışma konusu olmaktadır. Örneğin Model, temel özellikleriyle varlığını koruyacak mı, yoksa giderek liberal tercihlere, piyasanın egemenliğine doğru geri adımlar atarak kendini ortadan kaldıracak mı, bilinmemekte. Bilinen tek şey, bu konuda farklı görüşler arasında yoğun tartışmalar yaşandığı. Bir yandan Avrupa Birliği açısından, modelin sürdürülmesi hatta doğruya doğru genişletilerek "avrupalılaştırılmasının" istendiğini gösteren gelişmeler ortada, öte yandan yeni tehditler ve meydan okumalar karşısında modelin avrupalılaşması veya bir başka deyişle Avrupa'da sosyal bütünleşmenin

²⁸ Robert A. Dahl, "Why Free markets Are Not Enough?", *Journal of Democracy*, Vol.3 No 3, July 1992; 82.; R. Mishra, "Alternatives to Neoliberalism: Change and Choice in Welfare Globalization", <http://www.richis.org/health/2001/sp091340.pfd>; R. Hyman, "Pluralism, Procedural Consenses and Collective Bargaining", *British Journal of Industrial Relations*, Vol 13, No 5; 1977.

sağlanması değil çekirdek ülkelerde bile gerileyeceği endişeleri ortaya çıkmakta. Ancak , bu tartışmaların da gösterdiği gibi, Avrupa toplum modeli gerek Avrupa gerek Dünya açısından tartışılması gerken bir model olarak karşımızda ve modelin geleceği birçok açıdan tüm ülkeleri ilgilendirmekte. Bu nedenle küreselleşme karşısında Avrupa refah devletinin karşılaştığı sorunlar ve ortaya çıkan tartışmalara kısaca bakmakta yarar var.

-Küreselleşme Karşısında Avrupa Refah Devleti ve Öne Çıkan Tartışmalar

Küreselleşen kapitalizm ve küreselleşen piyasa gerçeğinin Avrupa toplum modeli ile birçok noktada çatıştığını söylemek mümkün. Herşeyden önce Avrupa toplum modeli ile küreselleşmenin ideolojileri çatışmaktadır. Birinde ekonomi ve siyasetin uzlaşması ve dengelenmesi esas iken, ötekinde küreselleşen kapitalizmin ihtiyaçlarından başka bir önceliğe yer yoktur demek yanlış olmaz. Gerçekten Avrupa toplum modelinde ekonomik-sosyal hakların oldukça kurumsallaştığı, piyasa karşısında refah devletinin önemli bir “yeniden dağıtım” işlevi gördüğü, yani ekonomi politikalarının sosyal politikalarla bütünleşmesinin belirli bir ölçüde sağlandığı bir işleyiş karşımızdayken, küreselleşen piyasa bu bütünleşmeyi büyük ölçüde ortadan kaldırmakta, yukarıda ele aldığımız gibi küresel piyasa ve sermayeyi büyük ölçüde siyasetten ve toplumdaki koparmakta ve bağımsızlaştırmaktadır. Dolayısıyla siyasetin işlevi, demokratik hakların anlamı, devlet anlayışı ve sosyal politikası ile ekonomiyi ve piyasayı önemli ölçüde etkileyen ve farklılaştıran bu model, küreselleşme süreci içinde kendinden çok farklı bir anlayış ve işleyişin yarattığı tehdit ve meydan okumalarla karşı karşıya gelmektedir. Yani zaman zaman ileri sürüldüğü gibi, küreselleşme yalnız Avrupa refah devleti üzerinde olumsuz etkilerde bulunmamaktadır; daha da önemlisi refah devletinin dayandığı toplum modelini ve bu modelin dayandığı temel uzlaşmayı sarsmaktadır. Belki bugün için daha çok refah devleti ile ilgili tartışmalar gündeme gelmekte, modelin asıl dayanaklarını oluşturan siyasal/kurumsal/ideolojik yapıda ise radikal değişimler yaşanmamaktadır. Örneğin refah politikalarında bazı kısıtlamalar yapılırsa da, henüz ciddi sayılabilecek bir geri adım söz konusu olmamaktadır. Ya da uygulanan politikalarda biraz daha piyasacı çözümlere yakınlaşmakta ise de, modelin dayandığı temel uzlaşmada radikal bir çözüme ortaya çıkmamaktadır. Nedeni de, büyük ölçüde, modelin dayandığı kurumsal ve toplumsal örgütlenmenin sürdürülmesi ve korunmasıdır. En başta da sosyal taraflar bu modelin çözülmesi yerine sürdürülmesinden yarar ummaktadırlar. Ancak küreselleşme sürer, toplumsal yapıda da değişiklikler devam eder, örneğin toplumsal güçler arasındaki denge daha da bozulurken, idolojik/siyasal/toplumsal çatlakların artması nasıl önlenecektir bilinmediği gibi, değişen koşullarda bu modelin kendi başarısını sürdürüp sürdürmeyeceği de bilinmemektedir.

Yine de ortaya çıkan tehditleri dikkate alarak, küreselleşme karşısında Avrupa toplum modelini birkaç boyutta tartışmak gerekli görünmekte. İlk olarak, küreselleşmenin Avrupa toplum modeli ve özellikle refah devleti uygulamaları üzerinde yarattığı baskılar olduğu kuşkusuz ve bu koşullarda modelin kendini sürdürüp sürdürmeyeceğini tartışmak önemli görünmekte. İkinci olarak, AB'nin ve Avrupa'nın yaşanan küreselleşme süreci içinde ne ölçüde etkin bir aktör olabildiği ve olabileceği konusu karşımıza çıkmakta. Öte yandan küreselleşmenin Avrupa'nın kendine özgü geleneği ve modeli üzerindeki etkilerini tartışırken, küreselleşme gibi dış faktörlerin yanısıra toplumsal yapı değişiklikleri gibi iç faktörleri de dikkate almak gerek. Bu yazının temel argümanları açısından bu konularda yapılan tartışmalara kısaca değinmekte yarar var. Çünkü küreselleşme karşısında hem dıştan ve içten gelen baskılar karşısında modelin kendi içinde varlığını ne ölçüde sürdürebileceği, hem de küreselleşmeyi dönüştürmek açısından bir model olarak yeri ve değerinin ne olabileceği konusu önem taşımaktadır.

İlk olarak, küreselleşmenin Avrupa toplum modeli ve Avrupa refah devletleri üzerindeki etkileri konusunda getirilen yorumlara bakabiliriz. Bazılarına göre, birçok ülkede olduğu gibi bu ülkelerde de piyasanın küreselleşmesi, ulus devletin otonomisini sınırlıyor, ekonomi uluslararası olurken siyaset ve sosyal yapı ulusal düzeyde kalıyor, ekonomik öncelikler öne geçerken sosyal koruma geriliyor, dolayısıyla küreselleşmenin mantığı ulusal toplumun ve demokrasinin mantığı ile çatışıyor. Bazıları ise, küreselleşmenin Avrupa refah devleti üzerinde çok sınırlı bir etki yaptığını düşünmekte. Bunlara göre, refah devleti üzerindeki sınırlayıcı etkilerin önemli bir bölümü ekonominin yapısal bir değişim geçirmesinden kaynaklanmakta, bu nedenle aslında küreselleşmeye bağlanan birçok etki gerçekte başka bir kaynaktan gelmektedir. Refah devletlerinde siyasal pazarlıklar halâ önemini korumakta ve hükümetler her zaman siyasal baskıları dikkate almak zorunda kalmaktadırlar. Özetle, bu görüşe göre, küreselleşmenin refah devleti üzerindeki etkisi hayli abartılmaktadır. Üçüncü bir görüş ise, küreselleşmenin farklı refah modellerine göre farklı sonuçlar doğurduğunu söylemektedir. Örneğin Esping-Andersen'e göre, refah modelleri daha sonra ortaya çıkan değişikliklere karşı da kendi yollarını (path dependency) izlemektedir.²⁹ Gerçekten küreselleşmenin refah devleti modelleri üzerinde farklı etkileri bulunduğu bir gerçek. Bunun en güzel örneğini, İskandinav ülkeleri ile İngiltere'de uygulanan refah modellerinin küreselleşme karşısındaki tepkilerindeki farklılık ortaya koymakta. Ancak, şöyle veya böyle, az ya da çok küreselleşme refah devleti anlayış ve uygulamalarını etkilemekte, en başta da keynesyen politikalar yerine daha liberal politikalara geçildiği görülmektedir.

İkinci olarak, refah devleti ve politikaları üzerinde ekonomik ve toplumsal yapı değişikliklerinin etkisini de irdelemek gerek. Avrupa'da, bir yandan yeni ekonomilere ve bilgi toplumuna geçiş çabaları, öte yandan istihdam yapısının değişimi, bir yandan da yaşlı nüfusun artması, sosyal güvenlik harcamalarının giderek yükselmesi gibi sorunlar hem sosyo-ekonomik yapıyı, hem de benimsenen ideolojileri değiştirmektedir. Gerçekten, daha önce de belirttiğimiz gibi, bu ülkelerdeki refah devleti toplum modelinin bir ürünü olarak yapılanmaktadır. Arkasında piyasa ve refah devleti, piyasa ve çalışma ilişkileri arasında dengeli bir ilişki kurulmasını sağlayan toplumsal güçler, bu toplumsal güçlerin ideolojileri ve siyaseal etkinlikleri bulunmaktadır. Yani refah devleti, bir çıkış noktası değil, birçok siyasal, toplumsal, ideolojik faktörün ve gücün bir araya gelmesi sonucunda ortaya çıkmış bir sonuç, bir çıktıdır. Dolayısıyla toplumsal/siyasal/ideolojik yapıdaki değişiklikler refah devletinin varlığını doğrudan etkilemektedirler. Örneğin nitelikli işgücü arttıkça, bireysel pazarlık gücünü kullanan, farklı standartlar isteyen bir işgücü artmakta, eğer bu işgücü sendikal örgütlenmeye de (İskandinav ülkeleri dışında) pek sıcak bakmıyorsa, geçmişe göre daha da güçlenmiş sermayenin karşısına parçalanmış, bölünmüş ve toplumsal gücü zayıflamış bir emek ortaya çıkmaktadır. Öte yandan işgücünün nitelikli-niteliksiz, örgütlü-örgütsüz ayırımının yarattığı güçsüzlük gibi, örgütlenmiş işgücü de artan ekonomik tehditler karşısında toplumun işsiz ve yoksul kesimiyle ilişkisini önemli ölçüde koparmakta ve bu kesimler marjinalleşerek, dışlanmakta ve etkisizleşmektedir. Daha yüksek gelir elde eden ücretli grubu için de, toplumsal dayanışma ahlâkı gerilemekte, bu nedenle yapılan sosyal harcamalar birer yük durumuna gelmektedir. Tüm bunların refah devletinin arkasındaki desteğin zayıflaması anlamına geldiği de çok açık. Ancak daha da önemlisi, böylece emek, daha az siyasallaşmış daha az örgütlenmiş ve daha bölünmüş bir toplumsal/ekonomik güç olarak ortaya çıkmakta ve toplumsal güç dengesinin bozulması kaçınılmaz olmaktadır. Bu toplumsal ve ideolojik değişikliğin, toplumsal modeli epeyce etkileyecek bir değişiklik olduğu da ortadadır.

²⁹ Gosta Esping-Andersen, "Towards a Post-industrial Welfare State", *Politik und Gesellschaft*, No 3, 1997.

Üçüncü bir konu da, hem iç hem de dış faktörlerin etkisiyle değişen ideolojilerle ilgilidir. Bir yandan küreselleşmenin zorladığı ekonomi politikasındaki değişiklikler, öte yanda toplumsal yapı değişikliklerinin getirdiği bölünme, parçalanma ve siyaset-karşıtı tutumlar refah devleti uygulamaları gibi bunun arkasındaki ideolojik yapılanmayı da değiştirmekte ve geriletmektedir. Örneğin beyaz yakalılarda ve özellikle örgütlenmemiş kesimlerde emekten yana partilere oy verme eğilimi zayıfladığı gibi,³⁰ sol partilerde de ideoloji değişiklikleri ortaya çıkmaktadır. Bu ideolojiyi benimseyen partilerin değişen ekonomik koşullar ve küreselleşen piyasa karşısında etkin olabilecek bir politika üretmedikleri görülmektedir. Farklı bir liberal-sosyal sentez diye anlatılan ve “Üçüncü Yol” etiketi altında sunulan politikanın birçok yönden liberal politikalardan pek bir farkı olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak bu politikaların seçmen desteği aldığı da düşünülecek olursa, bu politika değişikliklerinin toplumsal ve ideolojik değişimin sonucu olduğu da söylenebilir. Örneğin İngiltere’de İşçi Partisi’nin iktidara geldikten sonra “Üçüncü Yol” adı altında uygulamaya koyduğu politika ile Thatcher’la başlayan kısıtlamaların büyük ölçüde devam ettirdiği görülmektedir. Böyle bir politikanın sürdürülebilmesi ise, herhalde bu yönde bir toplumsal/ideolojik desteğin ortaya çıkması ile açıklanabilir. Bu nedenle özellikle İngilizce konuşulan ülkelerdeki halkın piyasa liberalizminden başka bir seçenek kalmadığına ilişkin kanaatlerinin daha belirgin olduğu ve bu ülkelerde liberal ekonomi doğrultusunda daha radikal değişikliklerin kaynağının da, toplumsal fikirler ve yapılan seçimlerdeki değişikliklerle açıklanabileceğini düşünmek doğru olur.³¹

Bugün için bir sonuç çıkarmak gerekirse, ilk olarak söylenecek şey, modelin küreselleşme süreciyle uzlaşma çabası içinde olduğudur. Gerçekten Avrupa toplum modeli, felsefesi ve kurumsallaşması açısından kapitalizmin küresel bir egemenlik kurması, piyasanın öteki sosyal alanları sömürgeleştirici bir etkinlik kazanması anlamına gelen bugünkü küreselleşmeyle çelişmektedir, ancak bugün için model kendinde yaptığı bazı değişikliklerle küreselleşmeye uyum sağlama çabası göstermektedir. Tüm ülkelerde fakat değişen ölçüler de ekonomi politikası da, vergi politikası da, sosyal politika da değişmektedir. Örneğin, değişen ekonomik koşullarla birlikte bu toplumlarda işsizlik, yoksulluk, dışlanma, gibi sosyal sorunlar artmakta ve küreselleşen piyasa ve artan rekâbet gerçeği karşısında Avrupa ülkeleri artık bunlarla doğrudan mücadele etmek yerine, işgücünün istihdam edilebilirliğini sağlayacak veya verimliliğini arttıracak yeniden eğitim için yapılan harcamalara, yani dolaylı politikalara yönelmek gibi değişikliklere gitmektedirler. Refah politikalarında önemli bir kısıtlama yapılmısa da, niteliksel anlamda değişen bazı şeyler olmaktadır; en başta da refah harcamalarının kaynağı değişmekte, yani vergi gelirlerinde daha çok tüketim vergileri gibi dolaylı vergilere yönelinmektedir. Öte yandan makro ekonomik sorunların çözümünde sosyal taraflar arasında diyalog ve kurumsal ilişkiler yine kullanılmakla birlikte, bunların ortaya koyduğu çıktılar artık geçmişte olduğu gibi piyasanın yarattığı eşitsizlikleri gidermek yerine çok zaman rekabetin güçlendirilmesi ve bu nedenle emek açısından bazı fedakârlıkların yapılması anlamına gelmektedir. Bu nedenle bugün de varlığını koruyan korporatizmin, “rekabetçi korporatizm” gibi yeni bir nitelik kazandığından söz edilmektedir.³² Bu politika değişiklikleri, kuşkusuz modelin kendisinden çok ürettiği çıktılar açısından bir anlam ifade etmektedir. Dolayısıyla küreselleşme daha çok refah devleti ve politikalarındaki değişikliklerle gündeme gelmekte ve tartışma konusu olmaktadır. Ancak bir yandan refah devleti politikalarındaki değişiklikler, öte yandan toplumsal/siyasal/ideolojik yapıdaki

³⁰ Klaus Armingeon, “Trade Unions and Politics. A Comparative Analysis”, *Transfer*, 3/97; 588.

³¹ Fiona Ross, “Interests and Choice in the ‘Not Quite so New’ Politics of Welfare”, *Recasting Welfare States*, Der. Maurizio Ferrera and Martin Rhodes, Frank Cass Publishers, London, 2000, 24.

³² B. Ebbinghaus and A. Hasse, “The Role of Tripartite Concertation in the Reform of the Welfare State”, *Transfer*, 1-2/ 1999, 67

değişiklikler biraraya gelince, modelde daha temel değişikliklerin olup olmayacağı sorusu karşımıza çıkmaktadır. Örneğin küreselleşmenin getirdiği dayatmaların yanısıra, emek açısından ortaya çıkan toplumsal/siyasal/ideolojik gerileme, yani Avrupa toplum modelinin sosyal kanadını oluşturan ve toplumsal ağırlıklı önceliklerin hayata geçmesi açısından işlev gören sendikalar gibi sosyal demokrat partilerin de zayıflaması ve geri adımlar atması, yalnız refah devleti politikalarındaki değişiklik açısından önemli olmamakta, liberal-sosyal sentezi sağlayan toplumsal taraflardan birinin güç kaybı veya gerilemesi anlamına da gelmektedir. Güç dengesindeki bu değişim ise, modelin varlığını sürdürmesi açısından başlı başına önem taşımaktadır. Politika zaafiyeti kurumsal zaafiyeti ya da tam tersi kurumsal zaafiyet politika zaafiyetini doğurmaktadır ve bunların modelin esasını etkilememesi mümkün görünmemektedir. Yani modelin yalnız bir ayağı (refah devleti ve bunu ortaya çıkaran siyasetin etkinliği ve siyaset ve ekonomi arasındaki bütünleşme gibi) aksamamakta, daha önemlisi böyle bir bütünleşmeyi sağlayan siyasal/toplumsal/ideolojik yapı değişiklik içine girmektedir. Öte yandan bugünkü küreselleşme gerçeği karşısında bu ülkelerde de, toplumsal taraflar arasındaki dengenin daha da bozulması ve bugün kurumsallaşmış ilişkiler çerçevesinde sürdürülmeye çalışılan uzlaşmanın giderek daha büyük çatlaklarla karşılaşması da oldukça mümkün.

Küreselleşme konusuna bir de ikinci açıdan, Avrupa Birliği açısından bakmak gerek. Çünkü söz konusu modelin geleceği, bir yandan da AB'nin varlığı ve izleyeceği politikayla ilgili olacaktır. Avrupa Birliği (AB), küreselleşen dünya gerçeğini yansıtan ve onun bölgesel bir uzantısı olan bir yapılanmadır; bu nedenle AB, hem bugünkü küreselleşmeyi temsil eden bir güçtür, hem de küreselleşmeye karşı bir savunma ve de küreselleşmeye karşı bir yanıtır.³³ Gerçekten AB, bir yandan küreselleşmeyi temsil etmekte, öte yandan ona karşı kendi bölgesinde ve kendine özgü bir yanıt bulmaya çalışmaktadır. AB, mal, hizmet ve işgücü dolaşımını serbestleştirerek, ticarete korumacı politikalarından vazgeçerek kendi bölgesi için küresel değilse de “bölgesel bir ekonomi” yaratmakta ve sonuç olarak küreselleşmeyi hızlandırmaktadır. Öte yandan AB, küreselleşmeyi en azından kendi sınırları içinde kendi koyduğu kurallar içinde yaşamaya çalışmakta, örneğin toplumsal öncelik ve seçimlerini göreceli de olsa korumaya çalışmakta ve bu nedenle yine dünyadaki öteki ekonomik güçlerden ayrılmaktadır. Dolayısıyla içinde yaşadığımız süreçte, bir yandan avantajları, öte yandan da zaafiyetleri bulunmaktadır. Bugün AB, ABD ve Japonya olarak öne çıkan üç ekonomik blok arasında kıyasıya bir yarışın sürdüğü çok açık. ABD ve Japonya ile ekonomik performans açısından kıyaslandığında AB için uyarıcı olan bazı göstergeler ortaya konmakta ve bazı politika değişiklikleri istenmektedir. Örneğin AB, gerek rekabet gücü, gerek GSMH'da ve istihdamdaki artış, gerek teknoloji ve bilgi yoğun sektörlerin gelişmesi açısından ABD ve Japonya'dan daha geride görünmektedir. Bunun gibi bilgi teknolojisine yapılan yatırım, bilgi teknolojisinin ürettiği katma değer ve kişi başına düşen araştırma ve geliştirme harcamaları açısından da AB, Japonya'nın ve ABD'nin arkasında kalmaktadır. Bu nedenle birçok AB üyesi ekonomilerini küreselleşmenin getirdiği koşullara göre yeniden yapılandırırken, bir yandan da tüm gelişmiş ülkeler gibi pazarını genişletecek, büyüme hızını arttıracak, rekabet gücünü yükseltecek önlemler ve politikalar da arayışına girmekte. Aslında ekonomik ve parasal birlik de, Doğu'ya doğru genişleme de bu arayışların birer sonucu.

Öte yandan AB'nin küresel düzeyde oynadığı role baktığımızda, bu düzeyde politikaları etkileme gücünün çok kısıtlı olduğunu görüyoruz. AB'nin bir bütün olarak dünya ekonomisi içinde önemli bir yeri olsa da, AB siyasal bir birlik tarafından temsil edilmediğinden ekonomi politika ve kurallarının belirlenmesinde bir rolü yok. Örneğin DB, IMF, DTÖ gibi birçok

³³ John Clarke, “Globalization and Welfare States: Some Unsettling Thoughts”, *Globalization and European Welfare States*, der. Robert Sykes, Bruno Palier and Pauline M. Prior, Palgrave, Hampshire, 2001; 71.

uluslararası kuruluşta AB bir siyasi birlik olarak temsil edilmiyor. Yani IMF ve DB içinde AB'nin bir grup olarak oy kullanması mümkün değil; hatta zengin yedi ülke grubunda da, dört AB üyesinin farklı öncelikleri nedeniyle birlikte davranma olasılığı çok düşük. Birçok konuda İngiltere veya İskandinav ülkeleriyle Kıta Avrupası arasında farklı politikaların benimsendiği de görülmektedir. Hatta AB organları arasında bile, küreselleşmeye ve getirdiği sosyal sorunlara farklı bakıldığını söylemek mümkün. Dolayısıyla AB, en azından şimdilik, küreselleşmenin siyasallaştırılması veya sosyal açıdan daha sorumluluk taşıyan bir küreselleşme yaratılması konusunda etkin bir aktör olarak görünmüyor.

Öte yandan küreselleşen piyasa ve yarattığı sorunlar karşısında AB içinde de, gerek üye ülkeler gerek AB kurumları açısından henüz birleşmiş ve netleşmiş bir görüşe sahip çıkıldığını söylemek zor. Örneğin küreselleşmenin dönüştürülebilmesi için, herşeyden önce insan haklarının yalnız temel hak ve özgürlüklerden ibaret olmadığını, bunların ekonomik ve sosyal haklar da dahil olmak üzere birbirinden ayrılamaz bir bütün olduğunun kabul edilmesi gerekmekte. Yani, aynen Avrupa refah devletinin de olduğu gibi, şimdi de insan haklarının bir bütün olarak küresel, bölgesel ve ulusal düzeylerde hayata geçirilmesi gibi bir anlayışa, sosyo-ekonomik hakların tıpkı refah devleti çinde kurumsallaşması gibi bir kurumsallaşmaya ve de bunları kurumsallaştıracak ve hayata geçirecek örgütlenme ve mekanizmalara ihtiyaç var. Son yıllarda Birleşmiş Milletler, insan hakları konusunda böyle bütünlükçü bir yaklaşımı benimsemeye başlamışsa da küresel düzeyde bu hakların hayata geçmesini sağlayacak siyasal/toplumsal güçler olmadığı gibi, bu yolda örgütlenmeler de henüz ortaya çıkmış değil. O nedenle BM, ancak IMF veya DTÖ gibi uluslararası kuruluşlardan bu yaklaşımın hayatta geçirecek biçimde politika uygulamalarını istemektedir. Bunun ne kadar gerçekçi olduğundan söz etmek ise, herhalde gereksiz. Ancak bu noktada bile İskandinav ülkeleri BM politikalarını destekleyecek yaklaşım sergilerlerken, bir bütün olarak AB'den etkili bir ses yükselmemektedir.³⁴ Dolayısıyla AB'nin küreselleşmenin siyasallaşması ve demokratikleşmesi konusunda etkili bir rol oynayacak gücü bulunmadığı gibi, böyle bir yaklaşımı içeren net bir politikası bulunduğu da söylenemez..

Ancak zaman zaman, AB Komisyonu veya Parlamentosu'nun bu yolda farklı yaklaşımlar dile getirdikleri de görülmektedir. Örneğin Komisyon Başkanı Romano Prodi, 5 Şubat 2000'da Avrupa Parlamentosu'nda yaptığı ve "Yeni Avrupa'yı Biçimlendirme" başlığını taşıyan konuşmasında, Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu dört temel hedeften söz ederken, bunların arasına Avrupa modelinin dünya çapında yaygınlaşması amacını da koymakta ve bu modelin içerdiği değerlerin hem Güney ve Doğu Avrupa, hem de küresel dünya için geçerli olması yolundaki düşüncelerini dile getirerek şöyle demektedir:³⁵ "Dördüncü olarak, Avrupa kendi modelini dünya çapında yaygınlaştırmak ihtiyacında. Biz, yalnız kendi çıkarlarımızı savunmak için burada değiliz. Biz önerebileceğimiz bir tarihsel deneyime sahibiz. Bu deneyim, insanları açlık, savaş, baskı ve bağınazlıktan kurtaran bir deneyimdir. Biz, demokrasi, özgürlük ve dayanışma ilkelerine dayalı büyüme ve kıtanın birleşmesini hedefleyen bir modeli hayata geçirdik... Biz, sürdürülebilir küresel kalkınmanın hizmetinde küresel bir sivil güç olmayı amaçlıyoruz. Herşeyden önce, sürdürülebilir küresel kalkınma, Avrupa'nın kendi güvenliği için gereklidir."

Kuşkusuz Avrupa'nın kendi içinde modelini sürdürmesi başka bir şeydir, bunun küresel ölçekte bir model olabilmesi ise bambaşka koşullar gerektirir; ancak ikisi arasında yakın

³⁴ Bob Deacon, "International Organizations, the EU and Global Social policy", Globalization and European Welfare States, 2001, a. g. e.; 76.

³⁵ Roman Prodi, "2000-2005-Shaping the New Europe", [http://europa.eu.int/rapid/start/c...=gt&doc=SPEECH/00/41 \(0\)RAPID&lg=EN](http://europa.eu.int/rapid/start/c...=gt&doc=SPEECH/00/41 (0)RAPID&lg=EN).

ilişkiler olduğu da çok açık. Öte yandan her ikisinin varlığı için de AB'nin uluslararası düzeyde ve ekonomi kurallarının belirlenmesinde etkin bir rol oynayabilmesi gerek, ayrıca da kendi modelini sürdürmesi ve küresel bir deneyime dönüşmesi açısından da gerçekten niyetli ve yardımcı olması gerek. Bu da, herşeyden önce benimsediği modelin bölgesel ve küresel gelişmesi açısından bir engel oluşturmaması gibi bir ön koşul gerektiriyor. Bu koşul gerçekleştiğinde bile, böyle bir politikanın izlenmesi için AB'nin siyasal açıdan birleşmesi ve bölgesel bir güç durumuna gelmesi gerekli olmakta. AB'nin siyasal bir birliğe gitmesi ise hem çok tartışmalı bir konu, hem de kolay görünmemekte. Yine de AB'nin böyle bir arayış içinde olduğu bir gerçek. Avrupa Komisyonu'nun Laeken Zirvesi öncesi 25 Temmuz 2001 yılında sunduğu "Avrupa'nın Yönetimi" başlıklı Beyaz Kitap'ta, Avrupa'nın yönetimi ve geleceğiyle ilgili reform önerileri sıralanmıştır. Laeken Zirvesi sonrası'nda da kısaca "Gelecek Kurultayı" denilen bir kurultay oluşturulmuş, bu Kurultay'da AB'nin işleyişi ve gelecek öngörülere açısından ne gibi reformlar yapılması gerektiği konularının tartışılması istenmiştir. AB, bir yandan Doğu Avrupa'ya doğru genişleme ve bunun getirdiği ekonomik/siyasal/toplumsal sorunlar (genişleme) karşısında, öte yandan kendi iç işleyişinde, örneğin AB ile üye ülkeler arasında yaşanan yetki sorunları açısından bir dizi reform yapma ihtiyacı duymaktadır. Bu reformlar sonucunda siyasal açıdan birleşme yolunda adım atıp atmayacağı bilinmemekteyse de, günümüz dünyasının gerçekleri karşısında AB açısından varlığını korumanın yolunun birliğini derinleştirmekten geçtiği de bilinmektedir. Gerçekten AB'nin bölgesel ve küresel bir güç olarak ortaya çıkması buna bağlı görünmektedir. Bu nedenle, bugün öne çıkan görüş ayrılıklarının bir süre sonra giderileceğini ve siyasal, ekonomik, askeri anlamda güçlenmek açısından gereken adımların atılması noktasında bir yakınlaşmanın sağlanacağını düşünmek daha doğru görünmekte. Öte yandan AB siyasal bütünleşmeye doğru gittikçe, benimsediği modeli korumak ve sürdürmek konusundaki kararlılığı artar mı, yoksa geniş bir Avrupa yaratmak ve güçlenmek adına bu modelden geri adımlar atar mı, bilinmez. Bu konudaki seçim, AB içindeki seçimlerle ilgili olduğu gibi, bölgesel ve küresel gelişmelerle de ilgili görünmektedir. Örneğin gelişmenin sürdürülmesi ya da tikanıklıkların artması, ya da küresel sermayenin karşısına hem toplumsal hem küresel düzeyde güçlü bir muhalefetin çıkması gibi gelişmeler farklı seçimlere yol açabilecektir. Ancak AB açısından bir başka gerçek de şudur; AB kendi siyasal/toplumsal modelini ve öncelikli seçimlerini koruyarak küresel dünya için farklı bir model ortaya koyacağı gibi, ancak bu yolla küreselleşen dünyada alternatif bir güç olma ve daha farklı bir rol oynama olanağı bulabilir. Sonuç olarak, AB'nin gelecekle ilgili seçimlerini bilemiyoruz, yine de benimsediği toplum modelinin küreselleştirmenin dönüştürülebilmesi açısından bir örnek oluşturma değeri ve anlamı olduğu ortada. Siyaseti ve demokratik hakları öne alan bir küresel devrim yapılmasının yolu, buna benzer bir modeli dikkate almayı ve bunun bir benzerini küresel düzeyde var edebilmenin yolları üzerinde düşünmeyi gerektiriyor.

-Sonuç: Zihniyetlerde ve Politikalarda Küresel Bir Devrime İhtiyaç Var

Küreselleşen piyasa veya küreselleşen sermaye karşısında daralan alanlar, artan sorunlar, bozulan dengeler belli. Bu dengeleri yeniden kurabilmenin yolu da, bir yandan piyasanın ve daha doğru bir deyişle sermayenin karşısına bütüncül bir yaklaşımla insan haklarını koymaktan, öte yandan demokratik yapılanmayı ve siyasal işleyişi küreselleştirmekten geçiyor. Ancak bundan sonra gerçek bir küreselleşmeden söz edilebilir, bu boyutta bir küreselleşme de küresel bir devrimden başka bir anlam taşımaz. Gerçekten küreselleşme küresel bir devrim yapmanın yolu da, öncelikle demokratik haklardan ve siyasetten, bunların yerel, toplumsal, bölgesel, küresel gibi her düzeyde kullanılmasından geçiyor. Çünkü, geçmişte olduğu gibi bugün de sermayenin mülkiyet hakkı ve öncelikleriyle genel olarak insan haklarının tümü arasında çatışmalar yaşanmakta ve her ülkede derecesi farklı olmakla

birlikte, ekonominin ve sermayenin toplumsal/siyasal sistemden kopması ölçüsünde siyaset gerilemekte, siyasal haklar işlevsiz kalmaktadır. Sonuç da, dengelenemeyen küresel sermayenin karşısında bireysel, toplumsal ve bölgesel mağdurların artması, bunca zenginliğe karşın yeryüzünde insanlığın kazanımları ve gelişmesi açısından inanılmaz bir kutuplaşmanın ortaya çıkması olmaktadır. Dolayısıyla, söylendiği gibi piyasa genişledikçe ekonomik büyüme de demokratik genişleme de artmamakta, tam aksine ekonomi gerçek amacından uzaklaşmakta ve vahşi bir kapitalizme hayat vermekte, en başta siyaset olmak üzere tüm toplumsal yapının piyasalaştığı bir yeryüzü gerçeği ortaya çıkmaktadır. Gerçek bir değişim de, ekonomiyi insanın ve insanlığın gelişmesinin hizmetine sokmak, bunun için de küresel kapitalizmi siyasal/toplumsal sistemlerin işleyişi ile dengelemek ve dönüştürmekle olacaktır.

Küreselleşmenin dönüştürülmesi gerekliliği noktasından yola çıktığımızda birkaç önemli noktanın vurgulanması da yararlı görünmektedir. İlk olarak, küresel kapitalizmin dönüştürülmesi ve küresel/siyasal bir sistemin yaratılması açısından geçmişteki deneyimlerden ve bu yolda daha olumlu örnekler kuran modellerden yararlanmak doğru olacaktır. Gerçi, burada ele alınan Avrupa toplum modeli gibi bir modelin tarihsel ve toplumsal bir süreç olması ve ne ölçüde tekrarlanıp tekrarlanmayacağı konusu gibi bugün ortaya çıkan sorun nedeniyle de birçok birçok tartışmalı nokta bulunsa da, yine de öğrenilecek birşeyler olduğu kuşkusuz. İkinci olarak, kapitalizmi küresel düzeyde dönüştürmenin merkezinde yer alacak aktör veya aktörlerin kimler olacağı ve ne gibi stratejiler izleneceğinin yanıtlarının bulunması da büyük önem taşımaktadır. Burada ele alınan modelin bu konularda önemli bazı ipuçları verdiğini düşünüyorum. Bu konularda modelin ortaya çıkmasında rol oynayan tarihsel ve toplumsal gelişmeler birçok öğretici ders içermektedir. Örneğin endüstrileşme sonrasında yaşanan toplumsal çatışmalar ve bu çatışmalarda gerek demokratikleşme gerek insan haklarının yeni boyutlar kazanması açısından emeğin oynadığı rol, böylece siyasal ve toplumsal yapıyı dönüştürmek açısından kazandığı etkinlik gibi birçok gelişme, küresel dönüşümle de ilişkiler kurulabilecek niteliktedir. Öte yandan bu modelde emeğin oynadığı tarihsel rolün, aktör olarak sivrilmesinin yalnız sınıf politikalarının öne çıkarılmasıyla değil, bu politikaları toplumsal reform önerileri ve toplumsal kazanımlara dönüştürebilme becerisiyle de ilgili olduğu görülmektedir. Emeğin gerek siyasal partiler gerek sendikalar aracılığıyla böyle toplumsal bir strateji izlemesi, hem çok daha geniş kesimlerin temsilcisi olması ve toplumsal güç kazanmasında etken olmuş, hem daha geniş kitlelerle ittifak yapmasını kolaylaştırmış, hem de öne sürdüğü reform ve istekler gerçekten toplumsal gelişmeye hizmet etmiştir. Örneğin eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi sosyo-ekonomik hakların yaygın biçimde kurumsallaşması, toplu pazarlıkların örgütlü örgütsüz tüm kesimlere uygulanması, ücret ve çalışma koşullarında dayanışmacı yaklaşımların benimsenmesi gibi emeğin Avrupa'da örgütlenme ve siyasallaşma sürecinde ortaya çıkan özelliklerin her birini, emeğin sosyal taraf rolünü güçlendiren uygulamalar olarak değerlendirmek doğru olur. Kısacası, bugün küresel kapitalizmin karşısında küresel ve toplumsal düzeyde etkin olması ve onu dönüştürecek güçlerin merkezinde yer alması beklenen emek açısından da, bu gelişmelerden de bazı dersler çıkarmak mümkün gibi görünmekte.

Bu konuda da bazı argümanlar ileri sürülebilir. İlk olarak, böyle bir dönüşüm için uzun zaman, yoğun çaba ve her düzeyde yoğun bir mücadele gerekeceği bilmek ve göze almak gerektiği açıktır. Öte yandan küresel dönüşümde etkin olabilecek bir güç için, herşeyden önce toplumsal düzeyde etkinlik ve güç kazanmanın yollarını düşünmek zorunlu görünmektedir. Örneğin küreselleşmeyi dönüştürme konusunda birleşenler, siyasetin önemi, küresel ekonominin küresel bir siyasetle bütünleştirilmesi, ekonominin küresel bir siyasal sistem içinde belirlenmesi, dengelenmesi ve de meşruiyet kazanması gibi konularda ortak bir noktada buluştukları gibi, böylesi bir dönüşümün ulusal ve toplumsal dönüşümler

yaratılmadan gerçekleşmeyeceğinin de düşünmektedirler. Bu açıdan özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki siyasal/toplumsal oluşumların yönü ve gücü büyük önem taşımaktadır. Örneğin gelişmekte olan ülkelerdeki ücretlilerin siyasal ve örgütsel bölünmüşlükleri gibi siyasal/toplumsal örgütlenmenin gösterdiği dağınıklık ve aşırı uçların güç kazanması gibi birçok engelin bulunduğu bilinmekte, ancak bunların aşılması gerekmektedir. Toplumsal düzeyde güçlenmeden ve etkin bir toplumsal güç oluşturmadan, hiçbir gücün küresel bir dönüşümü gerçekleştirmesi mümkün olmadığı gibi, toplumsal düzeydeki duyarlılıklar yaratılmadan da küresel bir duyarlılığın oluşması mümkün görünmemektedir. Bu nedenle emeğin ve emekten yana örgütler açısından küresel ve toplumsal farkındalıklarının artması, siyasal bilincin yükselmesi son derece önem taşımakta.

İkinci olarak, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerdeki emek örgütlerinin birbiriyle ilişkilerinin artması, birçok noktada işbirliğine gitmeleri ve giderek ortak eylem, strateji ve politikalar üretmeleri kaçınılmaz görünmektedir. Bu nedenle bugün giderek yalnız ulusal düzeyde değil, bölgesel ve küresel düzeyde de birleşmiş ve bütünleşmiş bir örgütlenmeye doğru gidilmesi son derece önem taşımaktadır. Gelişmiş dünyadaki emeğin bugün göreceli olarak daha güvenceli görünen koşulları uzun vadede hiç de o kadar güvence taşımıyor; bu nedenle emeğin küresel işbirliği ve dayanışması onlar için de kaçınılmaz ve son derece işlevsel görünmekte. Ayrıca onların bilgi, deneyim, kaynak açısından çok daha olumlu görünen koşullarının, toplumsal ve küresel düzeyde emeğin güçlendirilmesi ve bütünleşmiş bir hareketin ortaya konması açısından çok önemli olduğu da ortada. Dolayısıyla gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki emek örgütleri için, önemli bir zihinsel ve kurumsal dönüşüm ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Hepsi için, gerilemenin önüne geçmek ve geleceği kurtarmak açısından artık yalnız toplumsal düzeyde değil bölgesel ve küresel düzeyde de güçlenmek ve etkinlik kazanmak zorunlu görünmektedir.

Üçüncü olarak, emeğin hem toplumsal hem de küresel düzeyde geniş çaplı bir ittifaka ihtiyacı olduğunu bilmesi ve bunun koşullarını yaratması da önem taşımaktadır. Emek, geçmişte ve ulusal düzeyde de toplumsal bir güç olarak sivrilir ve siyasal açıdan etkin bir aktör konumuna gelirken her zaman toplumun çeşitli kesimlerinin ittifakına ihtiyaç duymuştur; toplumsal güçleri seferber ettiği ölçüde de reform taleplerini gerçekleştirebilmiştir. Bugün de emek gerek toplumsal gerek küresel düzeyde küreselleşme mağdurları gibi geniş bir cephe ile işbirliği yapmak durumundadır; bunun için de çok daha geniş duyarlılıklar kazanması, daha kapsayıcı bir söylem üretmesi ve daha boyutlu bir politika geliştirmesi gerekli de görünmektedir.

Dördüncü nokta da bununla ilgilidir; yani emeğin duyarlılık, söylem ve politikalarında yapması gereken değişikliklerle. Örneğin emekten yana söylemlerin, bir yandan tüm ücretlileri kapsayacak bir kapsama ulaşması zorunlu, öte yandan küresel duyarlılıklarla örtüşecek bir boyuta taşınması önemli görünmekte. Sermayenin işleyişini yalnız emek açısından değil, yeryüzü, insanlık, insan hakları, uygarlık, demokrasi, kültürel farklılıklar gibi çok daha geniş bir perspektiften tartışan söylem ve politikalara ihtiyaç var ve ancak bunlar bulunduğu küresel duyarlılıklarla buluşmak ve geniş anlamda küresel bir destek bulma olanağı söz konusu. Bu nedenle bugün, çok dar bir kesime hitap eden “emekçi ve “sınıf söylemlerinin gözden geçirilmesi ve içeriğinin yeniden oluşturulması gerekmektedir. Yani emek, her şeyden önce, hem yeniden kendi tanımını yapmak, hem de buradan yola çıkarak öncelik ve duyarlılıklarını yeniden oluşturmak zorundadır. Örneğin, emek kavramının, bugün olduğu gibi örgütlü-örgütsüz, verimli-verimsiz, görünen emek-görünmeyen emek gibi bölünmelerini ortadan kaldıracak daha geniş bir iş ve çalışma anlayışına gelinmesi gerek. Bu anlayış değişikliği ile, insanın ancak emeğiyle değer kazanan bir varlık olarak görülmesi

yerine, “emeğin insan yanının ve insani duyarlılığın vurgulanması” gibi bir yaklaşımı getirecektir. Günümüzde hem işin anlamı ve boyutları değişmekte, hem insan haklarının bütünü önem kazanmakta, hem de istihdam edilenlerden çok işsizlerin sayısı artmaktadır. Bu nedenle tüm bu gelişmelere yanıt verecek farklı bir iş ve emek kavramına ihtiyaç vardır. Zaten insanın hak sahibi olmasını bir değer yaratmasına bağlandığında, kapitalizmin emeği bir üretim faktörü olarak görmesi haklı olmakta, emek de ürettiği değer, ortaya koyduğu verimlilik ölçüsünde bir konuma ve değere sahip olmaktadır. Böylece de üretim açısından fazla bir değeri olmayanların veya değerini yitirenlerin işsiz kalması da, dışlanması da kendi içinde haklı ve doğru görünmektedir. Oysa insanı merkeze aldığımızda, ister çalışsın ister çalışmasın, ister evde ister dışarıda bir katkı sağlasın, her insanın birçok hakla donatılması gerekmektedir. Öte yandan insan temelli bir yaklaşım ile bakıldığında, kapitalist yapının yalnız emek değil genel olarak insanlar ve toplumlar açısından yol açtığı olumsuz sonuçları daha net görebilmek, bu tehlikeler karşısında çok daha geniş ortaklıklar oluşturmak da mümkün görünmektedir.

Kuşkusuz burada kısaca ve genel bir yaklaşımla ele alınan bu tür söylem, öncelik ve politika değişiklikleri hiç kolay olmadığı gibi, üzerinde çok tartışma yaratacak konulardır da. Ancak kendi adıma emeğin güçlenmesi ve toplumsal bir güç kazanmasının yolunun örgütlenmenin güçlenmesi kadar, yeni bir söylem ve duyarlılık kazanmasıyla da ilgili olduğunu düşünüyorum. Gerçekten emeğin geniş ve kapsayıcı bir yaklaşımla yeniden tanımlanması, sonra bu tanımdan yola çıkarak geniş bir temsil gücüne ulaşılması, daha sonra da tüm insanlıkla buluşmayı sağlayacak söylem ve politikaların bulunması büyük önem taşımakta, ancak böyle bir değişimli küresel ve güçlü bir mücadele gücü yaratılması mümkün görünmektedir. Ayrıca bugün dünyanın, yalnız dar anlamdaki emek açısından değil, yeni bir insanlık, yeni bir toplum, yeni bir yeryüzü açısından da işe yarar politikalar üretmesi gerekmektedir. Öte yandan böyle bir söylem ve politika, bir yandan sendikal örgütlenmeye de siyasal etkinliğe de uzak duran yeni emekçilerin desteğinin sağlanması açısından işe yarayacağı gibi, işsizler, yoksullar, dışlanmışlar gibi kesimlerin kazanılması açısından da önem taşımaktadır. Yine böyle bir söylem ve politika, küreselleşmenin tüm mağdurları arasında güçbirliğinin sağlanması açısından da çok daha fazla ortak noktanın bulunmasını mümkün kılmaktadır.

Özetle küreselleşen kapitalizmin, ancak toplumsal ve küresel siyasetin etkinleşmesiyle dönüşeceğini kabul ettiğimizde, kaçınılmaz olarak böyle bir dönüşümün arkasındaki güçleri düşünmemiz gerekmektedir. Öte yandan dönüşümün aktörlerinin kimler olacağı gibi, bu aktörlerin söylem, strateji ve politikalarının ne olacağı da önem taşımakta. Bu noktada, genel olarak sivil toplum güçlerinden söz etmek yerine küreselleşmenin mağdurlarının başında gelen ve farklı bir toplumsal/siyasal yapının ortaya çıkmasında rol oynaması beklenen emeği toplumsal olduğu kadar küresel bir aktör ele aldığımızda da, emeğin yalnızca toplumsal ve küresel düzeyde bir çaba göstermesinin yeterli olmadığını, daha esnek, daha boyutlu, daha kapsayıcı yeni söylem ve politikaların üretilmesi gibi farklı bir noktaya gelmesinin de gerektiği görülmekte. Tüm bunların gerçekleşmesi ise, genel olarak küreselleşmeyi dönüştürmek isteyenlerin, özel olarak emek ve örgütlerinin bu konuda öncelikli kuramsal bir tartışma yapmaları ve bu tartışmalarla bugünkü ideoloji, söylem ve politika boşluğunu kapatmaları gerekmektedir. Gerekli strateji ve politikalar, ancak bu boşluğun doldurulmasından sonra bulunabilecektir. Bir uçtan bunun başladığını söyleyebiliriz de; ancak çok yönlü bir arayışın doldurulması için daha alınacak uzun bir yol bulunduğu da ortadadır.

Prof. Dr. Meryem Koray
Yıldız Teknik Üniversitesi

